

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Кафедра публічного управління та адміністрування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА ДРУГИМ РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ (МАГІСТР)
на тему: **МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ**

Виконав: студент 636 мз групи

галузі знань:

28 Публічне управління та адміністрування
спеціальності:

281 Публічне управління та адміністрування
Лисогор Анастасія Борисівна

Керівник: кандидат наук з державного
управління, доцент

Штиршов Олександр Миколайович

Рецензент: старший викладач

Малікіна Оксана Анатоліївна

м. Миколаїв - 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	6
1.1. Агропромисловий комплекс як об'єкт державного регулювання	6
1.2. Агропромисловий комплекс як основа забезпечення продовольчої безпеки	17
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	26
2.1. Воєнна агресія як загроза розвитку агропромислового комплексу.....	26
2.2. Державна політика регулювання функціонування агропромислового комплексу.....	33
2.3. Реалізація зерноторговельної політики у 2022-2023 роках.....	40
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	48
3.1. Регулювання на міжнародному рівні.....	48
3.2. Удосконалення державного регулювання функціонування АПК на національному та регіональному рівні.....	58
3.3. Перспективи відновлення АПК	65
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми. Під впливом сучасних складних умов та процесів, що пов'язані із воєнним станом та загрозами національній безпеці та державності України, вивчення особливостей механізмів державного регулювання функціонування агропромислового комплексу є важливим та актуальним завданням з огляду на декілька вагомих причин. По-перше, агропромисловий комплекс виконує своєрідний важіль забезпечення продовольчої безпеки населення, є фундаментом для подальшого збереження та розвитку соціально-економічних відносин держави, виступає одним із потужних бюджетоутворюючих компонентів національної економіки, визначає рівень життя населення України. По-друге, вітчизняні реалії розвитку агропромислового комплексу мають глобальні виміри, оскільки наша держава є одним із провідних постачальників сільськогосподарської продукції на світовому ринку, має високий експортний потенціал, забезпечує ряд країн агропромисловою продукцією, що сягає проблеми подолання голоду в цих країнах та в світі цілком.

Україна характеризується як країна, де переважає аграрний тип виробництва, а також – унікальними можливостями, оскільки із 60 млн гектар території більше 75% складають землі сільськогосподарського призначення, тому питання державного регулювання агропромислового комплексу є надзвичайно актуальним. В цьому контексті доцільно зазначити, що виробники сільськогосподарської продукції стикаються із рядом проблем: низький рівень виробничо-технічного забезпечення, геополітичні та валютні ризики, невідповідність податкової системи сучасним вимогам глобального розвитку, недосконалість системи державного регулювання галузі та слабкість державної підтримки і фінансування галузі.

Багато дослідників порушують питання державного регулювання агропромислового комплексу, це праці таких вчених, як Балута І.І. Божидай

І.І., Бойко В.О., Гайдуцький П.І., Ємець Ю.Г., Іванюта В.Ф., Калетник Г.М., Кліменко О.В., Коденська М.Д., Латинін М.А., Музиченко А.С., Саблук П.Т., Радченко О.Д., Ткач Л.Л. та інші.

Тому актуальними є питання комплексного розгляду державного регулювання функціонування агропромислового сектору економіки України, аналізу сучасних викликів та умов діяльності галузі, а також ефективності державної політики є основними передумовами для проведення магістерського дослідження.

Метою роботи є визначення особливостей механізму державного регулювання функціонування агропромислового комплексу для формулювання перспектив подальшого удосконалення державного управління в цій сфері.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання**:

- систематизувати науково-теоретичні засади державного регулювання агропромислового комплексу;
- окреслити особливості функціонування агропромислового комплексу в контексті воєнного стану;
- надати характеристику державній політиці регулювання агропромислового комплексу, визначити її ефективність;
- встановити основні проблеми зерноторговельної політики у 2022-2023 роках;
- визначити напрями удосконалення державної політики в сфері забезпечення функціонування агропромислового комплексу України.

Об'єктом дослідження є агропромисловий комплекс України.

Предметом дослідження є механізм державного регулювання функціонування агропромислового комплексу.

Методологічна основа роботи. Для теоретичного та методологічного підґрунтя магістерської роботи були обрані науково-методичні розробки та праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які висвітлюють питання механізмів державного регулювання функціонування агропромислового комплексу. В

ході магістерського дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи, порівняння та аналогій, системний та комплексний аналіз, аналізу статистичних даних, аналізу нормативно-правових актів, аналізу експертних оцінок.

Інформаційною базою дослідження є основні положення законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства економіки, інформаційні дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, використовувалися відповідні законодавчі акти з питань державного управління та місцевого самоврядування, різноманітні статистичні дані та зарубіжні й вітчизняні інтернет джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у роботі здійснено комплексне дослідження механізму державного регулювання агропромислового комплексу в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції є певним внеском до теорії і практики публічного управління та адміністрування в галузі управління агропромисловим комплексом.

Робота має таку структуру: вступ, три розділи (сім підрозділів), висновки, загальний обсяг роботи складає 87 сторінок. Список використаної літератури складається із 72 джерел.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Агропромисловий комплекс як об'єкт державного регулювання

Розпочинаючи дослідження цієї важливої та актуальної теми, слід зазначити, що АПК пройшов певні етапи свого становлення та розвитку. Наприклад, у відповідності до концепції Дж. Белла, яка ґрунтується на вивченні АПК на засадах глобального соціально-економічного розвитку, розкриваються особливості АПК в доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний періоди [42, с.112]. На доіндустріальному етапі виробництво аграрної продукції було основним і розглядалося як базове для життєдіяльності суспільства. З початком індустріальної епохи сільське господарство почало займати другорядні позиції, оскільки акценти змістилися на підвищення продуктивності праці та поглиблення поділу праці. В постіндустріальний період відбувається переоцінка ролі агропромислового комплексу, оскільки світова спільнота зіткнулася з новими викликами на глобальному рівні, такими, як зростання екологічних проблем, виснаження природних ресурсів, зростання бідності та голоду. Тому на разі аграрний сектор виконує не тільки функції постачальника сільськогосподарської продукції.

В теорії агропромисловий комплекс визначається як складна соціально-економічна система, яка представлена взаємопов'язаними галузями, що задіяні у виробництві аграрної продукції, її зберіганні, переробці та забезпеченні продовольчої безпеки країни [36, с.112]. Агропромисловий комплекс є складовою частиною національного господарства та формує цілісну

виробничо-економічну систему, яка охоплює сільськогосподарські, промислові, науково-виробничі підприємства та навчальні галузі, спрямовані на одержання, зберігання, переробку та транспортування і реалізацію сільськогосподарської продукції [31]. Тобто під цим поняттям розуміють систему або сукупність галузей економіки, яка безпосередньо стосується розвитку сільського господарства та пов'язана з тим, що кінцевим результатом комплексу є сільськогосподарська продукція. Для АПК основним засобом виробництва є земля, що дозволяє вирощувати продукти сировини для сільськогосподарської продукції, виробничого та невиробничого споживання. АПК визначається також як «складна біоекономічна система, яка є формою інтеграції сільського господарства та споріднених з ним галузей, які займаються матеріально-технічним постачанням, заготівлями сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням та доведенням до споживачів» [3]

Існують також інші визначення, в залежності від предмету розгляду в рамках вивчення АПК. Наприклад, Г.С.Морозова надає таке визначення АПК: «комплекс технологічно та організаційно взаємопов'язаних галузей, що формують структурно завершену систему, яка направлена на стабільне виробництво продукції рослинництва та тваринництва, є сукупністю агропромислових підприємств, що виробляють або надають послуги сільськогосподарського значення, забезпечують потреби населення у харчових продуктах, а промисловість – необхідною сировиною» [35, с.3].

Агропромисловий комплекс складається з таких компонентів, як:

- галузі, які займаються виробництвом засобів для АПК та інших галузей, тобто їх ще визначають як фондоутворюючі;
- безпосередньо сфера сільськогосподарського виробництва;
- галузі, які займаються збереженням, переробкою, транспортуванням сільськогосподарської продукції, доводять її до споживачів на внутрішні та зовнішні ринки, тобто переробні;

- інфраструктурні, тобто власне інфраструктура для функціонування АПК, яка включає оснащення комунікаціями, постачання енергії, води та теплоносіїв, діяльність навчальних та наукових закладів [35, с.4].

Кожна із зазначених галузей виконує свої специфічні функції та завдання і відіграє особливу роль в соціально-економічному розвитку країни. Але ці галузі об'єднані навколо спільної основи – сільського господарства. АПК має досить розгалужену та складну структуру, яка включає велику кількість галузей та видів економічної діяльності. Насправді це одна із потужних та базових складових соціально-економічного розвитку держави.

Водночас варто зазначити, що сільське господарство охоплює не тільки категорії рослинництва та тваринництва. У відповідності до джерел інформації Держстатслужби України при аналізі сільського господарства його розглядають окремим блоком, як «сільське, лісове та рибне господарство», де виділено підгрупи: сільське господарство; лісове господарство та мисливство; рибне господарство. У відповідності до класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) до сільського господарства належать сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг; лісове господарство та лісозаготівлі; рибне господарство [38]. Таким чином, галузь АПК можна представити графічно, у вигляді моделі, як на рис.1.1.

Ми можемо побачити, що галузь АПК охоплює різноманітні суб'єкти та об'єкти управління, але все ж таки основними формами господарства є сільськогосподарські та агропромислові підприємства, різноманітні форми об'єднань та кооперації, агрофірми та ін. [38]. Також слід окремо наголосити на діяльності аграрних компаній, які випускають виробничі фонди, проводять ремонт техніки та обладнання, ведуть науково-дослідну роботу та впроваджують результати в практичну діяльність.

На разі в сфері аграрного комплексу існують такі форми господарювання:

- дрібний бізнес, який представлений фермерськими господарствами;

- середній бізнес, до якого належать різноманітні товариства, кооперативи та асоціації;

- великий бізнес – це діяльність аграрних корпорацій [].

Класифікація форм господарювання дозволяє вивчати типи відносин власності, що обумовлюють соціально-економічний розвиток країни, та запроваджувати відповідну державну політику.

Існують інші класифікації ієрархії АПК, наприклад, на основі територіального поділу виділяють пункти, центри, вузли та кущі, зонально території розподіляються на ті, які відносяться до Полісся, Степу чи Лісостепу [27, с.15].

Рис.1.1. Модель АПК (складено автором)

На нашу думку, варто окремо сказати про переробну промисловість, яка є базовою для забезпечення одного з напрямів національної безпеки – продовольчої. В харчовій промисловості виділяють основні три галузі:

- які перероблюють малотранспортабельні сировини, які можуть мати різні терміни зберігання (спиртова, цукрова, консервна, олійна, маслообробна та жирова промисловість);
- які займаються переробкою транспортабельних сировин, які розташовані на території їх реалізації (макаронне та кондитерське виробництво, молочне виробництво, безалкогольні та алкогольні напої, хлібопекарська промисловість, пивоварні);
- які розташовані як в зонах джерел сировини, так і в зонах реалізації продукції, можуть мати відокремлені стадії виробничих процесів (борошномельна, м'ясна промисловості, тютюн та виноробство) [25].

Аграрний сектор завжди мав велике значення для України, оскільки наша держава належить до аграрного типу економічних відносин, АПК забезпечує продовольчу незалежність та безпеку країни, є вагомим економічним гравцем та постачальником продукції сільськогосподарського виробництва на світові ринки. В сучасних умовах АПК залишається одним із базових виробничо-господарських суб'єктів та забезпечує життєдіяльність основної частини населення України. Він посідає друге місце в структурі всього господарства країни після індустріального виробництва. Продукція АПК є основною складовою сучасного вітчизняного експорту.

Наша країна знаходиться в сприятливих кліматичних та природних умовах, що надає можливості розвивати аграрну галузь і дозволяє утримувати конкурентні позиції на світовому ринку експорту сільськогосподарської продукції. Також український АПК має високі показники інвестиційної привабливості, загалом оцінюється як перспективний і під час війни залишається привабливим для іноземних та вітчизняних інвесторів.

АПК є важливим для функціонування та відновлення сільських територій України, оскільки це пов'язано із рівнями зайнятості населення в галузях економічної діяльності. Наприклад, сільські території Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей до

початку 2021 року мали понад 45 % зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарствах в загальній структурі зайнятості [1]. Цей критерій є базовим для України з огляду на його значущість для розвитку місцевого самоврядування на рівні сільських територій загалом та окремих домогосподарств зокрема, оскільки він також визначає добробут та можливості реалізації людського потенціалу. Слід сказати, що будь-які позитивні чи негативні явища в соціально-економічному розвитку країни одразу позначаються на зайнятості населення.

На разі в світі посилюється увага до розвитку локальних конкурентних переваг галузей АПК, що означає розширення можливостей для регіональної специфіки виробництва на основі врахування природно-кліматичних умов, ресурсних, соціально-культурних, географічних особливостей. Співпраця на рівні окремих регіонів або територій стає складовим елементом для глобальної інтеграції, оскільки на сучасному етапі певні локальні одиниці можуть інтегруватися у вигляді окремих спільних суб'єктів в систему міжнародної економіки [8, с.35; 23]. В таких умовах важливими залишаються не тільки макроекономічна або регіональна політика, а також набувають ваги місцеві виробничі системи АПК, актуальними стають питання ефективності регіонального господарства, розвитку місцевого самоврядування тощо.

Досліджуючи особливості управління АПК в контексті євроінтеграції, В.Ф. Іванюта зазначав, що для стабілізації економіки та розвитку сільських територій доцільно розробити механізм управління, який має охоплювати такі структурні компоненти, як інтеграційний, інвестиційний, інноваційний [23]. Інтеграційний – стосується можливості активізації стратегічної взаємодії суб'єктів АПК України та ЄС, особливо в сферах діяльності, де вони мають комплементарний характер, інвестиційний базується на підтримці інвестиційного розвитку сільських територій, інноваційний – на налагодженні взаємодії в науково-технічному плані між різними країнами ЄС та Україною. На його думку, реалізація управління АПК в умовах євроінтеграції могла б значно удосконалити управління сільськими територіями, водночас він

наголошує, що в разі відсутності активності з боку органів державної влади та політичної волі, можуть з'явитися кризові явища [23].

Теоретично існує цілий спектр методів та інструментів державного регулювання функціонування АПК, беручи до уваги, що все ж таки галузь сільського господарства не є самостійною галуззю економіки і не може розвиватися на принципах самодостатності, самоокупності та самофінансування [24, с.5]. Ця галузь характеризується циклічним характером діяльності, залежністю від природно-кліматичних умов, а також значно більшою відсталістю в науково-технічному забезпеченні, ніж інші види економічної діяльності в Україні [24, с.5]. Тому з цих міркувань АПК належить до об'єктів державного регулювання. Визначають ступені участі держави в забезпеченні функціонування АПК, що пов'язано в обранні необхідних заходів та методів державного впливу.

Наукові погляди відносно ролі держави у врегулюванні та підтримці АПК завжди мали дискусійний характер, оскільки рівень та масштаб участі держави в економічних відносинах неможливо уніфікувати, а тим більше скопіювати зарубіжний досвід. Але доведено необхідність державного втручання та регулювання з боку держави у вигляді діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [10, с.7]. Держава виступає як управлінська структура, на яку покладаються завдання організації, формування, реалізації моделі АПК.

Не вдаючись до детального аналізу усіх можливих концепцій та наукових поглядів щодо державної участі в сфері АПК, можемо сказати, що на сучасному етапі науково-теоретичного розвитку застосовано декілька концепцій, які ґрунтуються на тому, що роль держави має бути обмежена в ринкових умовах, та ті, які доводять необхідність державного нагляду та контролю в сфері розвитку агропромисловості [36, с.116]

Ці теорії позначаються тим, що існує не стільки необхідність в отриманні державної підтримки, скільки її ефективного та ощадливого використання.

Основними принципами механізму регулювання функціонування агропромислового комплексу є:

- своєчасність надання підтримки та сприяння у вирішенні невідкладних проблем АПК;
- достатність, рівність, відкритість, прозорість державного регулювання для різних видів господарств;
- контроль за виділеною допомогою;
- врахування регіональних особливостей при фінансуванні бюджетних програм та формуванні єдиного ринкового середовища [13, с.24]

Для регулювання АПК використовуються такі інструменти, як податкова політика на основі призначення диференціальної ставки податків, введення податкових пільг, звільнення від податків; бюджетна політика у вигляді розподілу бюджетних ресурсів за різними напрямми, встановлення пріоритетних напрямів для збільшення асигнувань; грошово-кредитна політика, яка дозволяє регулювати грошово-кредитний обіг [17, с.117].

Держава може надавати субсидії у вигляді відсоткових ставок за кредитами, формувати регіональні та національні продовольчі фонди, проводити лізинг; здійснювати планування та прогнозування, тобто встановлення прогнозних та планових показників, перспективні та поточні плани; надавати бюджетні дотації для підприємств за продану продукцію і покриття збитків; підтримувати науково-технічний прогрес, сферу освіти та науки, охорони здоров'я; розміщувати державне замовлення для прямого замовлення продукції; використовувати адміністративні важелі, такі, як заборона та обмеження, штрафні санкції для певних видів економічної діяльності, ліцензування діяльності тощо. Цінова політика використовується для врегулювання цін, встановлення граничних рівнів рентабельності для підприємств-монополістів, встановлювати величину ціни; зовнішньоекономічна політика стосується встановлення та визначення митних ставок, обмінних курсів валют, іноземних позик та валютних обмежень [17, с.117].

Зважаючи на достатньо розвинений спектр механізмів державного регулювання, можемо сказати, що оптимальним шляхом є встановлення взаємодії між державним та ринковим секторами, співвідношення попиту та пропозиції в сфері АПК, враховувати інтереси усіх сторін (агровиробників та споживачів). В зарубіжних країнах переважно активна протекціоністська політика держав, яка реалізується на основі стратегічного планування та бачення, всебічно сприяє розвитку виробництва та забезпечення країн власним продовольством [29, с.38].

Розвиток АПК залежить переважно від державної політики та підтримки, тому держави, як правило, беруть на себе витрати на наукові дослідження, підготовку відповідних спеціалістів, приймають заходи із захисту навколишнього середовища, за допомогою фінансових механізмів регулюють діяльність малого та середнього бізнесу та ін.

Термін «державне регулювання» досить розповсюджений не тільки в науковій літературі, а й також в професійній діяльності та інформаційно-публіцистичних джерелах. Але на теоретичному рівні існують деякі наукові дискусії щодо різниці термінів регулювання та управління.

Теоретично регулювання розглядається як одна з функцій управління, яка спрямована на забезпечення функціонування певних процесів, яка відображає дані про діяльність і стан об'єкта управління. Тобто державне регулювання розглядається як функція.

П. Саблук визначає державне регулювання «як систему економічних важелів і стимулів, за допомогою яких держава впливає на розвиток економіки» [42, с.146]. М. Коденська – як «форми участі держави в економічному житті країни за допомогою методів і важелів впливу на соціально-економічні процеси, забезпечують ефективне формування ринкових відносин» [27, с.16]. В. Осецький – як «систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами і громадськими організаціями з метою

стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до мінливих умов» [43, с.58].

Методологічною основою державного регулювання може бути загальна системна теорія, відповідно до якої економіка співвіднесена з поняттям господарства [48, с. 31]. Об'єктом державного регулювання є національна економіка з усіма факторами впливу та процесами, які відбуваються в сільському господарстві. Керуючою системою виступають органи виконавчої та законодавчої влади держави.

У ринковій системі економічних відносин державне регулювання не спрямоване на подолання криз, що виникають періодично в аграрному секторі. Основна увага акцентується на розвитку самого сектору та стимулювання науково-технічного прогресу, зміцнення соціальної сфери сільських територій [65].

Для позначення ролі держави в розвитку агропромислового комплексу використовують терміни «державне регулювання» і «державна підтримка», часто не проводячи між ними чіткого розмежування, оскільки вчені розуміють державне регулювання як частину державної підтримки. Наприклад, І. Охріменко зазначає, що «державна підтримка являє собою свідоме створення економічних і правових умов, стимулів для розвитку об'єкта підтримки, а також вкладення в нього матеріальних і фінансових ресурсів на пільгових умовах» [48, с.32].

Метою державного регулювання функціонування та розвитку агропромислового комплексу є забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами сільськогосподарського виробництва для подальшого вирішення соціальних та економічних проблем галузі в умовах соціально-економічних відносин, що складаються в країні.

На теоретичному рівні йдеться про набір інструментів, важелів та методів регулювання АПК з боку держави, які в сукупності формують механізм регулювання сільськогосподарської галузі. Складовими елементами такого механізму є закони та нормативно-правові акти, різноманітні

адміністративні процедури, регулювання та стабілізація цін, бюджетно-кредитні заходи та оподаткування, визначення доходів сільськогосподарських виробників, амортизаційні витрати, соціальна політика, охорона навколишнього середовища, структурна та інвестиційна політики, науково-технічні заходи. Адміністративні заходи, як правило, стосуються антимонопольної політики та здійснення контролю за виконанням визначених показників та норм.

Функції державного регулювання на макрорівні виконують Міністерство економіки України (переважно департамент розвитку АПК, який об'єднує відділи економіки розвитку сільського господарства, економіки виробництва продовольчих товарів, аграрної реформи та ін.), Міністерство сільського господарства та продовольства та ряд державних комітетів (Державне агентство земельних ресурсів, Державне агентство меліорації та рибного господарства України та ін.).

Отже, механізм державного регулювання функціонування розвитку агропромислового комплексу України можна представити графічно (див. Додаток А).

Держава у формі відповідних органів управління виконує такі функції з регулювання розвитку АПК: визначає пріоритетні напрями розвитку галузі та спрямування інвестицій; здійснює індикативне планування розвитку АПК; надає підтримку пріоритетних галузей і сфер АПК через пряме бюджетне фінансування та дотації і субсидіювання; регулює земельні відносини; регулює ціни на деякі види продовольства; визначає рівень орієнтовних закупівельних стартових цін і механізмів їх індексації відповідно до інфляційних процесів; вживає заходів щодо стабілізації продовольчого постачання; забезпечує процеси роздержавлення, приватизації та розвитку нових форм господарювання; регулює питання державних замовлень та контрактів на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції та сировини.

1.2. Агропромисловий комплекс як основа забезпечення продовольчої безпеки України

Поняття національної безпеки є достатньо ємним, оскільки ґрунтується на переліку взаємозалежних компонентів: економічна, політична, демографічна, соціальна, культурна, інформаційна, екологічна, продовольча безпека та ін. В сукупності ці складові формують зміст національної безпеки та визначають державну політику в цій галузі.

Останніми роками світова спільнота стикається із питаннями забезпечення продовольчої безпеки, що позначається безпосередньо на соціально-економічному розвитку суспільства та глобальному розвитку в цілому. Ці питання постійно ускладнюються через ряд факторів внутрішнього та зовнішнього характеру, тому набувають особливої актуальності та уваги.

Продовольча безпека є складовою національної безпеки і належить до базових потреб людини, передбачає забезпечення у продовольстві у відповідній кількості та якості для кожного громадянина країни, є практичним виміром реалізації функцій держави щодо доступності та збалансованості для населення продуктів харчування та першої необхідності, тому вона є надзвичайно актуальним питанням сьогодення як в Україні, так і зарубіжних країнах.

Державна політика забезпечення продовольчої безпеки полягає в тому, що саме держава гарантує своїм громадянам необхідний перелік та кількість продуктів харчування, водночас досягнення основних цілей такої політики потребує вирішення комплексу проблем, серед яких важливе місце посідає виробництво сільськогосподарської продукції, її зберігання та переробка, подальша реалізація.

На макроекономічному рівні продовольча безпека країни – гарантоване забезпечення населення, незалежно від факторів та обставин, що складаються чи можуть скластися, повним необхідним набором повноцінних продуктів

харчування [60, с.64]. На мікроекономічному рівні – це впевненість індивіда в можливостях задовольнити з доступних джерел свої фізіологічні потреби та потреби своєї сім'ї в продуктах харчування. А це пов'язано з виробництвом конкурентоспроможної харчової продукції в господарствах та підприємствах аграрно-промислового комплексу країни [33, с.4].

Продовольча безпека держави є частиною економічної безпеки, яка в свою чергу є важливим компонентом національної безпеки держави. Продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання.

Продовольча безпека є предметом регулювання загальнодержавної політики, яка характеризує економічну міцність і стабільність країни, соціальну забезпеченість населення, здатність задовольнити продовольчі потреби своїх громадян без шкоди загальнодержавним інтересам і в цілому незалежність країни [60, с.64]. Деякі з науковців виділяють такі основні аспекти продовольчої безпеки:

- політичний, що пов'язаний із здатністю держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж на аграрних зовнішніх ринках, гарантії забезпечення громадян повноцінними продуктами харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів і норм;

- економічний – можливості держави щодо мобілізації внутрішніх ресурсів та агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення населення продовольством в основному за рахунок власного виробництва;

- соціальний – ґрунтується на створенні умов для зайнятості населення в аграрному секторі з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурою для функціонування сільських районів [66, с.111].

Дехто з економістів розглядає продовольчу безпеку як безпеку харчування, коли під продовольчою безпекою розуміють забезпечення населення екологічно чистою, тобто безпечною для здоров'я їжею [60, с.65].

На нашу думку, у сучасних умовах категорію «продовольча безпека» доцільно розглядати як сукупність соціально-економічних відносин, які виникають з приводу забезпечення населення продуктами харчування, що відповідають нормативам за якістю та кількістю на основі забезпечення економічної безпеки агропродовольчої сфери.

На основі аналізу літератури ми можемо окреслити декілька підходів до розуміння поняття продовольчої безпеки, яка:

- розглядається як цілісна система забезпечення продуктами харчування, тобто це «рівень забезпечення населення продуктами харчування, що дозволяє гарантувати політичну та соціально-економічну стабільність суспільства» [59];

- визначається як рівень доступності до базових потреб індивіда (фізичний, економічний, соціальний), тобто це «забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості та якості, які необхідні для активного здорового життя населення» [11, с.78];

- розглядається як процес або механізм забезпечення базовими продуктами, тобто це «стабільний в часі та просторі процес достатнього та гарантованого забезпечення усього населення якісними та різноманітними продуктами харчування в обсягах, що є необхідними для життя та здоров'я» [8, с.41];

- характеризує стан національної економіки, тобто «стан продовольчого ринку країни, що спрямований на забезпечення та гарантування доступу усього населення до продовольства в будь-який час та в необхідних обсягах для продовження активного та здорового способу життя» [7, с.112].

Але зазначені підходи мають спільне – забезпечення населення продуктами харчування у необхідній кількості та якості, що належить до

задоволення базових потреб та дозволяє продовжувати життя та виконувати свої суспільні функції в соціально-економічній системі країни.

Аналіз продовольчої безпеки країни проводять на основних трьох рівнях:

- національному або макроекономічному, що характеризує діяльність органів виконавчої влади, ВРУ, які формують соціально-економічну політику, забезпечують стабільність та зростання економіки, створюють державні фонди, координують політику попиту та пропозицій на вітчизняному продовольчому ринку;

- регіональному рівні, тобто мезорівні, який передбачає забезпечення доступності до продовольства для населення на відповідній території, запровадження механізмів отримання необхідного рівня доходів для населення для придбання продуктів харчування та першої необхідності;

- мікрорівні – представлений на рівні домогосподарств, які, витрачаючи грошові доходи, організовують повноцінне та збалансоване споживання власних членів [8, с.38].

У відповідності до Закону України «Про продовольчу безпеку України» ця безпека являє собою «соціально-економічний та екологічний стан в державі, при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості, що підтримує їх найвищий рівень їх фізичного та психічного здоров'я» [21].

Ці функції покладаються на державу та систему публічного управління, тобто органи державної влади та місцевого самоврядування пов'язані з регламентованими механізмами управління. На разі Міністерство аграрної політики та продовольства України здійснює реалізацію державної аграрної політики, сприяє всебічно розвитку АПК та створює належні умови для забезпечення продовольчої безпеки країни. З цією метою використовуються різноманітні механізми управління, ресурси та потенціал, що надає можливості гарантувати населенню продовольчу безпеку та розвивати АПК як основу для економічної та продовольчої безпеки.

Механізми формування та реалізації аграрної політики в сфері продовольчої безпеки ґрунтуються на моніторингу складу харчових продуктів, які виробляються в державі, для створення банку даних. Це дозволяє формувати мінімальний харчовий набір та раціон для різних вікових груп [21].

Також береться до уваги регіональний та локальний рівні, розробляються прогнози щодо місцевого рівня екологічного навантаження, потреб населення у продуктах харчування. На національному рівні береться до уваги загальний експортно-імпортний потенціал країн, формуються стратегії забезпечення продовольчої безпеки, вимірюються тенденції та зміни в продовольчій безпеці, аналізується їх кількісний та якісний зміст. Для моніторингу продовольчої безпеки використовується система економічних та соціальних показників та критеріїв.

Проблеми продовольчої безпеки вирішуються на національному та регіональному рівнях, оскільки це пов'язано з нерівномірним розвитком територій навіть в межах однієї країни (в залежності від природно-кліматичних умов, рівнів соціально-економічного розвитку, площі країни тощо). На регіональному рівні суб'єкти управління так само задіяні у виконанні функцій держави щодо гарантій продовольчої безпеки, забезпечення якісними продуктами, як і на національному.

Продовольча безпека є складовим елементом стратегій регіонального розвитку, які спрямовані на достатню забезпеченість продуктами харчування за рахунок системи власного виробництва або за рахунок імпорту, ощадливе управління запасами продовольства, забезпечення рівного доступу усіх верств населення до продуктів першої необхідності та створення можливостей для задоволення базових потреб, створення умов для стабільного продовольчого постачання на основі зменшення коливань попиту та пропозиції, розвиток інфраструктури, в тому числі, й транспортної, та каналів збуту сільськогосподарської продукції.

На національному рівні на продовольчу безпеку впливають різноманітні загрози: слабка система контролю якості продукції, особливо імпорту; незбалансоване споживання продуктів харчування; зниження купівельної спроможності громадян; зростання цін на енергоносії та сільськогосподарську продукцію; недостатній рівень використання продуктів тваринного походження та загальна збитковість цієї підгалузі АПК; залежність від імпорту за деякими видами продуктів харчування [26].

Продовольча безпека зазнає впливу багатьох факторів, які можуть зумовлювати зміни її стану, тому від адекватності реагування, своєчасності, правильності обраних альтернатив залежить реагування на загрозливі чинники та розбудова ефективної системи продовольчої безпеки.

Основними факторами є: економічні або фінансові кризи, політичні кризи, військові дії, що призводять до зменшення виробництва та грошових доходів населення, необхідних для закупівлі продуктів, природні та стихійні лиха, зменшення посівних площ та обсягів, рекультивация земель, обсяги внесення добрив та забруднення земель, зростання населення та розширення людських поселень, використання продукції в промислових цілях тощо [17, с.118].

Для врегулювання цих питань використовуються різні методи та механізми. Перелічені загрози стосуються розвитку країни в умовах стабільності, у випадку з нашою країною, яка зазнала військового вторгнення, постають загрози національного та планетарного масштабу.

Світові тенденції забезпечення продовольчої безпеки аналізуються в дослідженнях та моніторингу продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і вказують на зростання голоду у світі, у 2019 році понад 690 млн осіб, що в сукупності становить 9% населення всієї планети, страждають від голоду, щороку цей показник зростає на 10 млн осіб, а за п'ять років – на 60 млн осіб. Найбільша кількість осіб припадає на країни Азії – понад 380 млн осіб, Африки – 250 млн осіб, і ці тенденції є вкрай негативними. У 2019 році незахищеними в рамках продовольчої безпеки виявилися понад

750 млн осіб, фактично це кожний десятий житель на планеті [61]. Але фактичні показники свідчать, що з проблемами недостатньої продовольчої безпеки мали справу понад 2 мільярди осіб у світі, які були позбавлені доступу до безпечної та корисної їжі.

Характерною особливістю є те, що осередки таких груп населення можуть з'являтися й в тих країнах, які, як правило, не мають схильності до проблем голоду та недоїдання.

Отже, проблема забезпечення продовольчої безпеки постає достатньо актуально в глобальному вимірі, вирішення якої можливо в рамках вироблення спільної політики та розвитку власних сильних систем АПК. Тому на сьогодні АПК є одним з потужних та значущих секторів національних економік, якому надається першочергове значення. Державна політика більшості країн порушує питання забезпечення продовольчої безпеки та розвитку АПК.

Також слід зазначити на посиленні ролі України на міжнародній арені в цьому контексті. У 2021 році Україна увійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується генеральній Асамблеї ООН через економічну та соціальну Раду ООН та конференцію Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО). Саміт ООН із проблем продовольства, який відбувся у вересні 2021 року, сприяв трансформації продовольчої системи України у відповідності до Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року.

Одним із здобутків було те, що вперше в історії Міжнародну зернову раду (International Grains Council), яка є міжурядовою організацією, що опікується питаннями розвитку та посилення міжнародної співпраці в сфері зерноторгівлі між країнами-експортерами та імпортерами зерна, очолив представник України – торговий представник та заступник міністра економіки Т.Качка.

Для забезпечення продовольчої безпеки, моніторингу та управління на міжнародному рівні використовується рейтингова система оцінки. Одним із

показників, який відображає рівень продовольчої безпеки є The Global Food Security Index (GFSI). Цей показник розраховується на аналітичним відділом всесвітньо відомого журналу «Економіст» і є визнаною в світі оцінкою станів продовольчої безпеки [67; 70].

У 2022 році до оцінки було включено 113 держав, стан продовольчої безпеки яких вивчався за такими показниками, як: фізична та економічна доступність, наявність безпеки, якість та безпека, природні ресурси та стійкість, де наша країна отримала 71 позицію, що в порівнянні з 2018 роком на 8 сходинок нижче, за доступністю продовольства – 65 місце, наявністю – 93 місце, за якістю та безпекою – 52 місце, природними ресурсами та стійкістю змін до клімату – 94 місце. Індекс доступності продовольства розраховується як співвідношення середньої заробітної плати до ціни кошика продуктів харчування на основі щоденних регіональних цін на найважливіші види продуктів (в Україні це 21 продукт, аналізуються та збираються Держстатслужбою України).

На сучасному етапі регулярний моніторинг продовольчої безпеки та аграрної політики в умовах воєнного стану здійснює Центр досліджень продовольства та землекористування (KSE Агроцентр) спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України. Цей огляд дозволяє усім зацікавленим сторонам приймати відповідні державно-управлінські та бізнес-рішення.

Отже, продовольча безпека є цілісною системою взаємопов'язаних складових, які визначають стан забезпеченості населення продовольством, його якість та кількість в державі або на певній території (якщо, наприклад, йдеться про регіональний вимір), що визначається необхідним рівнем розвитку сільського господарства, ринкових відносин та харчової промисловості, які характеризують загальний стан продовольчого ринку окремої країни, групи країн та світовий ринок загалом.

На нашу думку, державне регулювання аграрного сектору – це всебічний вплив держави на розвиток та функціонування економічних, фінансових,

адміністративних, організаційних та інших умов для ефективного розвитку цієї сфери національної економіки. Тобто це діяльність держави щодо підтримки ефективного соціально-економічного розвитку, характер якого визначається цілями державної політики. Державне регулювання виконує ряд функцій: стимулювання зростання або збереження виробництва, підвищення якості життя та соціального захисту населення, створення умов для адаптації до змін ринкової кон'юнктури, для активізації їх господарської діяльності.

Пріоритетами державної політики розвитку АПК є створення умов для зниження витрат виробництва, поліпшення інвестиційного клімату в аграрному секторі країни, надання рівної та недискримінаційної державної підтримки виробникам та проведення політики протекціонізму, сприяння розвитку інфраструктури продовольчого ринку тощо. Державне регулювання агропромислового сектору забезпечує участь держави в ринкових процесах на правах суб'єкта ринкових відносин, а основою такого регулювання є економічний і правовий захист сільськогосподарських товаровиробників.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Воєнна агресія як загроза розвитку агропромислового комплексу

У 2020 році АПК України був одним із базових галузей економіки держави, який забезпечував понад 9% ВВП та 40% аграрного експорту і позначався високими темпами зростання агропромислового виробництва, наприклад, середнє значення протягом 2013-2020 років склало 101, 8% та характеризувався ефективною діяльністю підприємств АПК із середніми показниками рентабельності за період 2013-2020 років понад 16%. Зростання виробництва сільськогосподарської продукції за 2021 рік склало близько 15% у порівнянні з попереднім періодом [32]. Тобто в цілому галузь АПК України до початку війни демонструвала позитивну динаміку, високий експортний потенціал, що дозволяло регулювати питання продовольчої безпеки на національному та світовому рівнях.

2022 рік став важким роком для України та світової спільноти, він позначився вторгненням та збройною агресією проти України, що поставило гостро питання її ролі в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки та експортно-імпортних ланцюгів. На жаль, блокування експорту та загрози посівній кампанії спричинили різке зростання цін на світовому ринку, зумовили ризики припинення діяльності або занепаду агропромислового комплексу країни та національної економіки загалом, також це пов'язано зі створенням передумов для зростання тенденцій голоду у світі для мільйонів людей.

Таким чином, російська агресія проти України спричинила загострення продовольчих проблем як в Україні, так й багатьох інших країнах. Блокування

морських портів України спричинило великі втрати суб'єктів АПК, оскільки можливість вільно торгувати, проводити експортно-імпорتنі операції була втрачена у 2022 році, поставило під загрозу посівну кампанію та урожай наступного року.

За результатами «Огляду збитків від війни в сільському господарстві України», підготовленого Центром досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України, загальні збитки через повномасштабну війну РФ в сільському господарстві склали 4,3 млрд. доларів США [40]. У структурі пошкоджень найбільші втрати фіксуються внаслідок знищення або часткового пошкодження сільськогосподарських угідь та незібраного врожаю – 2,135 млн доларів США. Загальна сума збитків внаслідок пошкодження або знищення сільськогосподарської техніки оцінюється у 926 млн. доларів США, зерносховищ – 272 млн доларів США. Оціночна вартість загинув тварин складає понад 136 млн доларів США, багаторічних насаджень – 89 млн доларів США, втраченої виробленої продукції – 613 млн доларів США, інших факторів виробництва – 120 млн доларів США [40].

Тому постало питання реагування з боку держави щодо відновлення або забезпечення діяльності підприємств аграрного сектору економіки та гарантування продовольчої безпеки. Водночас Україна як країна аграрного типу виробництва забезпечує продовольством понад 500 млн населення світу, але у 2022 році стан АПК дуже суттєво погіршився, на що вказує щорічний звіт про Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI): Україна посіла 71-шу позицію серед 113 країн, хоча у 2021 році вона була на 58 місці. Також Україна посіла останнє місце в європейському рейтингу: 26 місце з 26 та в глобальному вимірі та отримала 65-ту сходинку серед 113 країн світу [67].

Слід зазначити, що в Україні ушкоджено або зруйновано інфраструктуру, припинено або ускладнено продовольче забезпечення на тимчасово окупованих територіях та в регіонах, які були окуповані і де велися

активні бойові дії. До всього, було відзначено погіршення набору харчових продуктів та їх якості. Таким чином, ООН внесла Україну до двадцятки країн світу, які мають ризики зростання голоду.

Найбільшими експортерами зернових з України є Китай, Іспанія, Туреччина, країни Африки, Близького Сходу та Південної Азії. Ці країни є залежними від поставок вітчизняного зерна та зернових культур. У 2022 та 2023 роках вдалося частково налагодити роботу українських портів: Одеського, Чорноморського та Південного. Торгівля вітчизняним зерном становить 10% від всіх культур, які імпортуються на світових ринках. В серпні 2023 року Україні вдалося експортувати 1,2 млн тон пшениці, що на 47% більше обсягів експорту в попередньому місяці та на 36% перевищує показник серпня 2022 року [63].

Воєнні дії на території України стали суттєвою загрозою забезпечення продовольчої безпеки не тільки України, але й багатьох малорозвинутих країн світу, що залежать від вітчизняного експорту зернобобових та зернових культур. Проте слід зазначити, що складність проведення імпортно-експортних операцій сільськогосподарської продукції з України відчули й країни Європи. У Великобританії було введено обмеження на продаж соняшникової олії, що обумовлено порушеннями ланцюгу поставок з нашої країни. Фермери в країнах ЄС почали більше купувати в США та Південній Америці генно-модифікованих кормів для худоби після припинення поставок кукурудзи з України, яка не містить ГМО. Отже, країни ЄС були вимушені відступити від високих екологічних та продовольчих вимог та стандартів на внутрішньому ринку, які вони запроваджували протягом тривалого часу.

В інших країнах, які є високозалежними від імпорту аграрної продукції, загострення продовольчих проблем є значним та критичним. Як зазначав американський економіст П. Зейхан, у 2022 році понад 500 млн осіб зазнають недоїдання, а в разі продовження загострення ситуації у наступні роки ця кількість може збільшитися ще втричі. Це підтвердив й Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттереш, який наголосив, що війна може спричинити голод у

значної частини людства, чого раніше ніколи не було. В першу чергу це стосується мільйонів людей в Африці та на Близькому Сході [63].

У березні 2022 року ООН опублікувала екстрений заклик на підтримку України (FLASH APPEAL UKRAINE), в якому декларувалося те, що «різке погіршення ситуації з цілісністю продовольчої системи в Україні здатне багаторазово збільшити кількість незабезпечених продовольством домогосподарств, оскільки фермерські сім'ї та дрібні сільгоспвиробники залишають вражені війною райони» [15]. Генеральний директор ФАО Цюй Дунь Юй попередив про можливі наслідки кризи для продовольчої безпеки поза межами України, включно із країнами, які залежать від постачань пшениці з України [63].

Робота трьох морських портів України в рамках «Зернової угоди» в 2022 році в умовах воєнних дій, постійних обстрілів або їх постійної загрози не дозволила досягти високих обсягів постачання вітчизняної продукції. Спроби нашої країни підключити інші порти, наприклад, Миколаївський морський порт для експорту української продовольчої продукції, не були успішними, через неузгодженість включення цього порту до «Зернової угоди».

Таким чином, російська агресія проти України, що на разі триває, стала глобальним випробуванням для всього світу. Крім того, це веде до політичної нестабільності у ряді країн та спричиняє інші негаразди на міжнародній арені.

Значне погіршення рейтингових показників відбулося внаслідок ряду викликів останніх років: спочатку Covid-19, на разі повномасштабна війна, яка негативно впливає на функціонування агропромислового комплексу, національної економіки та країни в цілому. Воєнна агресія привела до таких наслідків, що вкрай негативно позначаються на продовольчій безпеці:

- порушення встановлених ланцюгів постачання сільськогосподарської та харчової продукції, а також «діяльності зі створення доданої вартості в АПК, що пов'язана із виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням та утилізацією харчових продуктів» [9];

- зрив збору озимих культур та посівної кампанії 2022-2023 років, що відбулося через поширення воєнних дій в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Харківській областях та їх часткову окупацію. Визначають, що «наразі одна третина посівних площ залишається непридатними через бойові дії та значне мінування. Такі обставини приведуть до глибоких економічних потрясінь й позначаться на ліквідності агровиробників, зростанні світового попиту на сільськогосподарську продукцію, зменшенні продовольчого забезпечення багатьох країн» [9];

- блокування більшості морських портів України, що ускладнило, з однієї сторони, експорт сільськогосподарської продукції, а, з другої, імпорт критично необхідних продуктів харчування та мінеральних добрив [9].

Серед інших викликів агропромислового комплексу та продовольчій безпеці України слід вказати на наступні:

- виснаження ресурсного потенціалу агропромислового виробництва;
- проблеми зберігання та збуту сільськогосподарської продукції;
- нестійке зовнішньополітичне становище країни у світі;
- залежність національної економіки та агропромислового комплексу від кон'юнктури світових ринків;
- збільшення імпортних товарів на вітчизняному ринку, переважно низької якості;
- недостатня кількість інвестиційних надходжень;
- збільшення кількості населення, що знаходиться за межею бідності, не має достатніх доходів для придбання необхідних продуктів харчування;
- надмірне зростання споживчих цін, що випереджає грошові надходження;
- фізичне та моральне зношення основних засобів виробництва; незадовільний рівень інноваційних розробок та кількість їх практичного використання;
- стрімке скорочення сільського населення та переважання частки працівників пенсійного віку;

- недостатній рівень професійної підготовки [4].

Окреслені проблеми стали вагомим викликом для агропромислового комплексу та продовольчої безпеки України, тому важливим питанням сьогодення має бути пошук альтернативних шляхів забезпечення відповідного рівня функціонування та розвитку агропромислового комплексу на всій території нашої країни.

Наслідки матимуть серйозний вплив на глобальну систему продовольчої безпеки:

- подальше підвищення світових цін на продовольство у відповідності до прогнозів ФАО від 11 березня 2022 року, через війну в Україні світові ціни на продукти харчування та корми можуть зрости на 20 % та більше;

- глобальне зростання інфляції, що найбільш вдарить по країнам з малорозвиненою нестабільною економікою на Близькому Сході та у Північній Африці.

Індекс цін на продовольство ФАО у лютому 2022 року сягнув історичного максимуму – 140,7 п., що на 5,3 п. вище, ніж його значення у січні 2022 року, і на 24,1 п. вище, ніж рівень лютого 2021 року. Індекс цін на зернові в лютому 2022 року порівняно із січнем 2022 року зріс на 4,2 п., зокрема на пшеницю – на 2,1 п., кукурудзу – на 5,1 п. На пшеницю й кукурудзу припадає майже 30 % усіх калорій, що споживаються у світі [6].

Внаслідок бойових дій в Україні Міністерство сільського господарства США (USDA) у березні 2022 року погіршило прогнозні показники експорту кукурудзи з України у 2021-2022 маркетинговому році, який очікується на рівні 27,5 млн тонн (згідно з прогнозом станом на лютий 2022 року експорт передбачався на рівні 33,5 млн тонн), пшениці – до 20 млн тонн (замість 24 млн тонн). Прогнозні дані щодо загального світового експорту пшениці у 2021-2022 маркетинговому році погіршено до 203,1 млн тонн (замість 206,7 млн тонн).

Україна отримала потужну міжнародну підтримку, спрямовану на відновлення роботи агропромислового комплексу, подальшій лібералізації

торгівлі, розвитку систем логістики. ЄС було проведено політику щодо скасування тарифів, що сприяло безперервному транспортуванню агропродукції. У 2022 році на ЄС припало майже 60% експорту з України, на Близький Схід – 16,6%, Азію та Китай – 10%, Африку – 7% [18].

2022-2023 маркетинговий рік Україна пройшла повністю в умовах війни та блокади зерна у Чорному морі, але загалом експортувавши 67,85 млн тонн зерна та олії. Водночас блокування морських портів та торговельних відносин порушує всі норми міжнародного гуманітарного права, адже це перешкоджає доступу людей до харчування і провокує голод. В умовах повномасштабної війни Україна зробила все можливе, щоб продовжити постачання аграрної продукції, розвивати аграрний сектор. У 2022 році експортовано сільськогосподарської продукції на 23,4 млрд доларів США в порівнянні 27,7 млрд доларів США у 2021 році [15].

За вісім місяців 2023 року Україна змогла експортувати понад 80 млн тонн продукції агропромислового комплексу. Протягом звітнього періоду розподіл експорту виглядає так: кукурудза – 34,2 млн тонн, пшениця – 19,1 млн тонн, соняшникова олія – 6,9 млн тонн, шрот – 4,9 млн тонн, ріпак – 4,2 млн тонн. Розподіл експорту через порти у період з січня по серпень станом за 8 місяців 2023 року виглядає так: кукурудза – 24 млн тонн, пшениця – 16 млн тонн, соняшникова олія – 4,6 млн тонн, шроти – 2,9 млн тонн, ріпак – 2,4 млн тонн [15].

Слід зазначити, що відповідно до прогнозів Міністерства аграрної політики та продовольства, загальний цьогорічний врожай олійних та зернових культур має досягти показника у 76,7 млн тонн, перевищивши показники минулого року на 5%. Однак частина аналітиків стверджує, що в українських аграріїв після закриття зернового коридору виникли проблеми з експортом продукції. Україна має експортувати близько 5 млн тонн зерна на місяць [41].

Тому для мінімізації виявів глобальної продовольчої кризи необхідно якнайшвидше захистити і підтримати виробництво сільськогосподарської

продукції в Україні в умовах воєнного стану, скориставшись можливостями впливу України на глобальну продовольчу політику, які вона здобула завдяки досягненню провідних позицій на світових ринках окремих видів сільськогосподарської продукції, а також активізації співпраці з міжнародними й міжурядовими організаціями, зокрема ФАО, щодо трансформації продовольчих систем.

Такі дії мають сприяти надійному забезпеченню населення України продовольством, підвищенню економічної і фізичної доступності харчових продуктів, недопущенню зривів експортних контрактів сільгосппродукції.

2.2. Державна політика регулювання функціонування агропромислового комплексу

Аналізуючи механізм регулювання АПК в зарубіжних країнах, доцільно наголосити, що в країнах ЄС, США, Канаді, Японії, Китаї та інших дотримуються все ж таки політики аграрного протекціонізму, що фактично означає всебічну підтримку галузі через різноманітні дотації, квоти, податкову та кредитну політики, врегулювання цін [39, с.207]. Наприклад, в ЄС прийнято спільну аграрну політику (САП) на основі комплексної системи єдиних пріоритетів та взаємодоповнюючих фінансових інструментів. До механізму регулювання АПК в контексті САП включено такі інструменти:

- регулювання ринку сільськогосподарського виробництва за допомогою таких методів як регулювання цін, встановлення квот на виробництво, регулювання експорту та імпорту;
- розвиток сільських територій на основі впровадження різноманітних соціальних пільг, модернізації, стимулювання туризму;
- надання прямої підтримки фермерським господарствам [69]

Для ЄС це дуже важливі питання, оскільки тут налічується понад 10 млн. фермерських господарств, тому для регулювання АПК на наднаціональному рівні було прийнято нову САП 2 грудня 2021 року, яка фактично запроваджена

1 січня 2023 року [69]. Основними напрямками механізму регулювання функціонування АПК у відповідності до спільної аграрної політики є такі: економічний, соціальний та екологічний. Серед основних засобів виділяють інвестування, використання інноваційних методів виробництва та технологій, подальша екологізація виробництва [69].

Війна вимагає швидких та рішучих дій, спрямованих на відсіч збройної агресії. В таких умовах правильне рішення, прийняте невчасно, за своїми наслідками не відрізняється від неправильного рішення. Правила регулювання розвитку агропромислового комплексу мирного часу, коли процедури надання земельних ділянок тривали певний період, в умовах воєнного стану демонструють свою недієздатність та непристосованість до нових реалій. Тому вирішення багатьох завдань функціонування економіки України у воєнний період, в тому числі регулювання агропромислового комплексу безпосередньо залежать від швидкості прийняття управлінських рішень (надання земельних ділянок відповідного цільового призначення, проведення землеустрою та реєстрації прав на землю тощо) [34, с.18].

24 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», який набув чинності 7 квітня 2022 року і спрямований на залучення сільськогосподарських земель країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану [19]. В основу було покладено принцип пріоритетності, тобто переважання національних інтересів над приватними в умовах війни, що по суті засвідчило призупинку дії деяких правових механізмів, які захищали приватні інтереси, що цілком зрозуміло в умовах збройної агресії. Водночас було введено в дію деякі правові механізми, які на перше місце ставлять інтерес суспільства у забезпеченні невідкладного використання наявних сільськогосподарських земель для виробництва продовольства, але не завжди це пов'язано із інтересами землевласників, оскільки вони можуть не враховуватися [19].

Слід зазначити, що дія законодавчих змін застосовується тільки на період воєнного часу, тому із поверненням до мирного життя держава почне використовувати раніше прийняті норми та процедури регулювання агропромислового комплексу. Після набрання ним чинності у день опублікування його норми вводяться до Земельного кодексу України (Розділ Х «Перехідні положення») та до перехідних положень інших законів України. При застосуванні цього Закону потрібно посилається не на його текст, а на відповідні пункти перехідних положень інших законів.

На жаль, у зв'язку з російським вторгненням в Україну через міркування безпеки було тимчасово призупинене функціонування більшості державних електронних реєстрів, в тому числі Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав, без чого неможливо набувати у власність та користуватися земельних ділянок у відповідності до законодавчої процедури.

Крім того, в умовах воєнного стану, впливають й інші чинники, які пов'язані з необхідністю запровадження спрощеного порядку доступу до земель для виробництва сільськогосподарської продукції. Зазначений вище Закон застосовує відповідні механізми на період дії воєнного стану:

- автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності;
- спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади;
- спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емітентами;

- передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства;

- порядок державної реєстрації договорів щодо землі;

- підписання договорів кваліфікованими електронними підписами [19].

Для цього не потрібно волевиявлення сторін відповідних договорів, внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану.

Було прийнято й інші норми, що дозволили забезпечити підтримку в аграрній галузі. Одним з необхідних кроків було врегулювання грошової політики в рамках оподаткування, тому було звільнено від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових або олійних культур у відповідності до Закону України №2445-IX від 27 липня 2022 року [20]. Це сприяло частковому вирішенню питання організації зберігання зернових культур у відповідних умовах на належному рівні через неможливість його експорту морськими портами. Для уникнення дефіциту місць для зберігання сільгосппродукції було вирішено звільнити на час оголошення воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення від оподаткування ввізним митом виробу та обладнання зберігання, перевезення, завантаження і розвантаження зернових або олійних культур, перелік яких визначено в законі. Також Міністерство аграрної політики та продовольства під егідою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) розпочало реалізацію наступного етапу програми з надання фермерам рукавів для зберігання зерна, обладнання для завантаження та розвантаження рукавів [63].

Також мала позитивний вплив процедура спрощення реєстрації сільськогосподарської техніки, яка була введена у відповідності до Постанови

КМУ від 8 липня 2009 року №694 з новою редакцією від 12 квітня 2022 року №434, що має такі інновації:

- видачу талонів тимчасового обліку машин, що є дійсними в період дії воєнного чи надзвичайного стану та протягом шести місяців після його припинення;
- огляд машин державними інспекторами та спеціалістами з проведення обстеження машини на відповідність ідентифікаційних номерів і супровідних документів на предмет фальсифікації – за можливості;
- тимчасова реєстрація машин у період дії воєнного чи надзвичайного стану здійснюється державними інспекторами за місцем подання заяви власником машини (без урахування місцезнаходження юридичної особи або місця проживання (перебування) фізичної особи) протягом трьох робочих днів [50].

Серед інших інструментів регулювання агропромислового комплексу є безповоротні гранти на створення теплиць та садів. Починаючи з червня 2022 року КМУ було затверджено відповідну програму, бюджет якої складає 7 млрд грн. і передбачає підтримку садівництва, ягідництва та виноградарства. У 2022 році Міністерством аграрної політики та продовольства України було отримано 219 заявок, з яких 57 погоджено на суму 277 229 000 гривень. В межах програми урядом також були створені умови надання грантів на будівництво модульних теплиць, який, окрім іншого, покриває витрати на придбання насіння та садивного матеріалу, їх доставку. Було вироблено вимоги до теплиць та площі земельних угідь, і вимога щодо створення не менше 14 нових робочих місць на 1 гектар теплиць. Отже, максимальні розміри гранту для теплиць розподіляються таким чином: 0,4 – 0,6 гектара – 2 млн гривень; 0,8 – 1,2 гектара – 3,5 млн гривень; 1,6 – 2,4 гектара – 7 млн гривень.

Щодо надання грантів для садівництва також мати проект висадки насаджень, за підписом особи, яка його розробила, в цьому разі держава забезпечує виплати на суму від 300 до 400 тисяч гривень на гектар садів. Серед

ключових умов надання коштів слід мати або власну землю, або землю в користуванні щонайменше на 25 років, площа саду може бути від 1 до 25 гектарів, дотримуватися тільки офіційної та прозорої купівлі саджанців, добрив, обладнання, систем зрошення тощо. Контроль за цільовим використанням коштів на рахунку здійснюють банки, у відповідності до затвердженого бізнес-плану.

Також в рамках урядового проекту «є-Робота» передбачені безповоротні гранти на створення та розвиток переробних підприємств, в тому числі й агропереробки. Для цього виділяється понад 8 мільйонів гривень допомоги, основними сторонами отримання допомоги є підприємства, в яких будуть створені не менш як 25 нових робочих місць і гарантуватися сплата податків. Для цього необхідно було подати відповідну заявку через портал «Дія».

У межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» отримати кредит складно, але можливо, у 2022 році було надано понад 34,5 тис. фермерів отримали кредитів на загальну суму 73 млрд 351 млн грн, більше сорока банківських установ приймають документи на розгляд щодо кредитування у відповідності до програми (Додаток Б) [14]. Програмою з рефінансування заходів підтримки системи кредитування у населених пунктах, чисельність населення яких не перевищує 100 тис. мешканців передбачено ринкову відсоткову ставку кредиту. ФОП та приватні малі й середні підприємства, які мають не більше ніж 250 постійних працівників та обсяг валового доходу від реалізації продукції, робіт або послуг не більше ніж еквівалент 5 млн. євро можуть отримати кредит на фінансування виробництва, сфери послуг, сільського господарства, торгівлі [14].

Поповнити обіговий капітал чи запустити інвестиційний проект можуть й малі підприємства, які працюють в галузях, що розглядаються Фондом розвитку підприємництва як пріоритетні та стратегічно важливі. Проект також розрахований на ФОП та мікро-, малі і середні підприємства, пріоритетними

галузями визначено усі класи секції А, С, D, E, F, I за КВЕД-2010, окрім виключених.

Слід зазначити, що участь у всіх програмах державної та міжнародної підтримки для аграріїв на сьогодні можлива за допомогою Дії або Державного аграрного реєстру. Останній представляє із себе платформу для прямої держави й агровиробників, доступ до неї відкритий для усіх суб'єктів агровиробництва. Виробники сільськогосподарської продукції, які зареєстровані в реєстрі аграріїв, мають можливість подати заявку на отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних програм та позик. На цьому ж порталі доступна інформація про наявні програми державної підтримки та є можливість подати заявку онлайн.

Водночас, військові дії не дозволяють працювати стратегічно, тому немає плану модернізації або відновлення економіки України, які були звичним напрямом державного регулювання у довоєнний період. Було намагання стимулювати саме галузь переробки, оскільки найбільш доцільним методом нарощування виробничих потужностей є саме переробка сировини. Кукурудзу, яку в Україні вирощують з надлишком, можна переробляти на пальне, про що свідчать наукові дослідження в агросекторі. Паливний етанол з кукурудзи в якості домішки до палива суттєво знижує викиди CO₂ в атмосферу, а його ринок оцінюється в десятки мільярдів доларів на світовому рівні. Тому було б доречним розробити та прийняти нормативно-правову базу для таких напрямів діяльності.

Також можна навести приклад із соняшниковими культурами, коли після запровадження експортного мита, активізувалася переробка соняшнику всередині країни і, це зумовило збільшення експорту олії. Картопляний крохмаль, сухе картопляне пюре, картопля фрі, чипси, пакування картоплі, яка пройшла суху чистку – усі продукти картопляної переробки легко транспортуються, зберігаються та мають великий попит на світовому ринку. Один з прикладів мінімальної переробки – миття картоплі, ці стандарти роздрібного продажу в супермаркетах вже запроваджені у нашій країні.

2.3. Реалізація зерноторговельної політики у 2022-2023 роках

Зерноторговельна політика Україна у 2022-2023 роках пов'язана із так званими «зерновими угодами» [15]. Тобто це ініціатива задля безпечного транспортування зерна та інших продуктів сільськогосподарського виробництва з території українських портів. В міжнародному регулюванні вона отримала назву Чорноморська зернова ініціатива. По суті ця ініціатива існує у формі двох окремих угод, що мають різний зміст:

- перша між державою-агресором та ООН за участю Туреччини;
- друга – між Україною та ООН за участю Туреччини.

Вони були розроблені та укладені в контексті російського вторгнення на територію України, оскільки воєнні дії повністю припинили експорт з України. Угоди були підписані у Стамбулі 22 липня 2022 року та передбачали процедури для безпечного експорту зерна та інших сільгосппродуктів, а також мали практичне значення для вирішення питань продовольчої кризи на світовому рівні та профілактику негативних тенденцій, про які ми зазначили. Станом на кінець 2022 року з українських портів загалом вийшло понад 400 суден, яким вдалося експортувати понад 9 млн тонн зерна та інших харчових продуктів (Додаток В) [15]. Термін дії угоди завершився 19 листопада 2022 року, тому виникла необхідність для поновлення її дії, переговори велися дуже активно з боку ООН, але 29 жовтня РФ припинила свою участь в угоді, але відновила її вже 2 листопада після перемовин з Туреччиною та ООН. Для регулювання питань реалізації цієї угоди та моніторингу за усіма аспектами її дії, було утворено окрему організаційну структуру – Спільний координаційний центр під егідою ООН, який територіально знаходився у Стамбулі та складається із 20 осіб особового складу по 5 представників від кожної із 4 залучених сторін і очолюється турецьким адміралом. За допомогою супутникових зв'язків, Інтернету цей центр фіксує реєстрацію та моніторинг руху кораблів та комерційних суден, а також контролює відсутність несанкціонованих вантажів та осіб на бортах суден.

Зернові угоди дозволили досягти цін довоєнного рівня, але в цілому торгівля є дуже ускладненою, тому що, наприклад, відсутні можливості для страхування комерційних суден через військові дії та обстріли територій портів.

Також були організовані так звані «коридори солідарності» на кордонах України з Європейським Союзом для подальшого експорту зерна через європейські канали – залізничні, автомобільні та річкові вантажопотоки, понад 60% українського зерна було експортовано завдяки ЄС, решта – Чорноморським коридором, який був створений Стамбульськими домовленостями до жовтня 2022 року.

17 липня 2023 року РФ заявила про зупинку дії зернових угод та відкликання гарантій безпеки судноплавства в рамках Чорноморської зернової ініціативи. Більшість країн висловили своє занепокоєння з цього приводу та наголосили знову на тенденціях зростання голоду в світі. Станом на 25 листопада 2023 року 153 судна провели експорт понад 5 млн тонн зерна та інших вантажів шляхом Чорноморського гуманітарного коридору.

Але окрім зернових угод, існують інші показники – це крадіжки українського зерна країною-агресором. Експерти Української зернової асоціації підрахували, що з початку війни росіяни вкрали з України близько 4 мільйонів тонн зерна [57]. За словами голови Асоціації покупцями вкраденого зерна виступили підсанкційні країни, але навіть вони достатньо обережно проводять торговельні операції із зерном, яке походить з України. Наприклад, було зафіксовано, що Лівія відмовилася купувати викрадені з України зернові [57].

Операції з викраденим зерном характеризуються тим, що усі розвантажувально-завантажувальні дії відбуваються, як правило в темний час доби, такі кораблі відключають GPS-трекери, намагаючись пройти непомітно кріз системи навігації, завантажуються й уходять в невідомих напрямках. Проте на разі існують програми типу *marine traffic*, які надають можливість

відстежити, куди прямують ці кораблі, що саме і в яких обсягах вони перевозять. Тому такі факти наша країна має змогу фіксувати [57].

Також негативною тенденцією є те, що країна-агресор намагається зайняти позиції провідного експортера, замість України, шукаючи майданчики збуту та нових країн-імпортерів, які раніше були пов'язані з Україною. Під час війни країна-агресор намагається застосовувати механізми блокування України як великого експортера, щоб самій працювати в країнах традиційного українського збуту. Якщо Україна вимушена платити мільярди за простій, то у них простоїв немає, тому їх пропозиції є кращими (відносно) для країн-покупців. Завдяки цьому їм вдалося покращити свої позиції на ринку найбільшого імпортера пшениці – Єгипту [57].

Голова Української зернової асоціації пояснив, що покупці зерна потребують ритмічних поставок, щоб забезпечити безперебійною роботою млини. Вироблене на них борошно потрібне для випуску продуктів першої необхідності, тому покупці обирають надійного постачальника. На жаль, це є основною причиною втрати Україною провідних позицій та традиційних ринків збуту зернових [57].

Що стосується продовольчої безпеки, то Україна поставила перед собою досягнення таких цілей, як безперешкодне судноплавство, передбачувана торгівля, довгострокове постачання продуктів харчування та агрохаби, координація гуманітарної допомоги. Україна хоче інвестувати у розвиток цих систем для боротьби з голодом, що також є компонентом Формули миру Президента України.

Ситуація на міжнародному ринку не зовсім сприятлива також й з інших причин. У травні 2023 року Європейська Комісія за наполяганням країн заборонила імпорт пшениці, кукурудзи, ріпаку та соняшнику з України до Болгарії, Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії, і вже 5 червня дію заборони було продовжено до 15 вересня 2023 року, а 15 вересня 2023 року Єврокомісія оголосила, що ЄС не буде продовжувати тимчасові обмеження щодо експорту українського зерна до п'яти сусідніх країн [18]. Натомість

Польща, Угорщина та Словаччина з 16 вересня в односторонньому порядку продовжили блокаду імпорту української агропродукції, але Європейська Комісія запропонувала Польщі, Угорщині та Словаччині на основі конструктивних дій припинити в односторонньому порядку продовження заборони на імпорт українського зерна, тому що важливо співпрацювати на основі компромісу та взаємодії [18].

Після оголошення про те, що деякі країни в односторонньому порядку забороняють імпорт українського зерна, Україна подала до Світової організації торгівлі позови проти Польщі, Угорщини та Словаччини. Через такі дії країн-сусідів експортери зазнають значних збитків, тому наша країна вбачає в цьому безпосереднє порушення міжнародних зобов'язань [37].

Механізм цієї заборони пов'язаний з тим, що внаслідок блокування портів, українська сільськогосподарська продукція повинна була мати доступ до світового ринку, тому її почали перенаправляти до сусідніх з Україною країн ЄС: Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини. Спочатку уряди цих країн підтримали плани ЄС прийняти надлишки українського зерна, щоб згодом перенаправити його через свої порти на експорт. Але згодом було визначено, що спрямувати все українське зерно з ЄС на глобальні ринки складно, тому надлишок залишається на європейському ринку, що знижує ціни на агропродукцію в ЄС.

Методи, які використовують ці країни, щодо імпорту українського зерна мали на меті захистити власних фермерів від різкого зростання експорту зерна з України після блокади українських портів. Цей захист є цілком в рамках політики державного регулювання та захисту агровиробників. Це також пов'язано було й політичною складовою. Наприклад, керівна партія Польщі особливо намагалася зупинити потік, оскільки їхня доля на виборах 15 жовтня тісно пов'язана з підтримкою сільської місцевості, а на разі аграрії демонструють невдоволення збільшенням експорту української сільськогосподарської продукції.

Міністр агрополітики Польщі наголосив в своєму виступі, що якщо питання українського зерна не буде вирішено, країна може блокувати вступ України до ЄС, також під час виступу в Генасамблеї ООН Анджей Дуда зазначив, що Польща допомагатиме Україні, але відстоюватиме свої інтереси.

Проте наша країна має деякі механізми врегулювання цього питання:

- продовжувати діалог та пошук компромісів;
- встановити спільний контроль за товаропотоками з двох сторін: ЄС та України;
- погодження кожної практично кожної транзакції;

Президент Литви Гітанас Науседа на заяві Польщі щодо заборони імпорту українського зерна запропонував вирішення складної ситуації якомога швидше, тому що ці неузгодженості, перш за все, повинні розглядатися з огляду на агресивну експансіоністську політику, а позиції та географічне розташування цих країн є винятковими і тому вони мають важливе значення для врегулювання цих питань, натомість поглиблення кризи буде безвідповідальним ставленням [15]. Також він запропонував спрощення процедури транспортування зерна через Польщу та збільшення транзиту через Литву, тим самим зменшивши тиск [18]. Наразі шляхи солідарності, які були запроваджені Європейським Союзом, дозволяють експортувати до 4 млн тонн, але все ж таки ситуацію ускладнила заборона експорту української агропродукції до Румунії, Болгарії, Словаччини, Угорщини і Польщі.

Також ускладнилися процедури перетину кордону для вітчизняних експортерів. Наприклад, в серпні 2023 року в Польщі прийняли новий закон про відрядження іноземних водіїв, відповідно до якого українські перевізники повинні інформувати компетентні органи про те, що їхні водії перебуватимуть певний час на території країни. Закон регулював перевезення в/з Польщі та в/з третіх країн, таким чином, до транзитних перевезень він фактично не має відношення. Для українським перевізників такі заявки підписуються не на основі електронного ключа, а кваліфікованим цифровим ключем польського зразка, що в принципі не зовсім правильно. Тому що на цій основі вітчизняні

експортери отримують штрафи, наприклад, не відповідність заповнення форми складає 6 000 - 8 000 злотих штрафу, в разі відсутності роздрукованого варіанту посвідчення для відрядження, з підписом та печаткою, які в Україні вже скасовані – штраф в такому ж обсязі, або навіть конфіскація транспортного засобу. Таким чином, українські експерти розглядають прийнятий закон як такий, що спрямований на те, щоб дістати перевагу у конкурентній боротьбі між українськими та польськими перевізниками. Фактично криза торкнулася всіх перевізників. Порушуючи це питання, слід сказати, що на литовських кордонах немає ніяких обмежень стосовно українських перевізників з країн, що не входять до ЄС. Литва, як й інші держави-члени ЄС, наприклад, Франція та Німеччина, не вводила правила Пакету мобільності, в тому числі, для іноземних водіїв, жодних санкцій не було, вимагається лише раз на півроку надавати звіт.

За даними Єврокомісії, у 2022 році була активною тільки литовська ділянка Балтійського коридору солідарності, в Україну з Литви залізницею було перевезено понад 126 тис. тонн нафтопродуктів, а в Клайпедський порт – понад 84 тис. тонн української сільськогосподарської продукції. На думку ЄК, можливість транспортування українського зерна в Литву через Польщу обмежена відмінністю залізничних колій, оскільки в нашій країні та Литві все ще використовуються застарілі мірки, тоді як Польща має європейську, що вимагає зміни рухомого складу [18].

Але наразі функціонують польський і румунський коридори солідарності. Завдяки їм Україна має альтернативні маршрути для перевезення зерна вантажівками і поїздами через свій західний кордон і через дунайські порти на південному заході. Щойно українське зерно досягає румунських і польських портів, воно прямує на Близький Схід, в Азію, Північну Африку та інші регіони світу. Проте влітку та восени після збору врожаю румунські та польські порти перевантажені власною сільськогосподарською продукцією.

Тому, як зазначає робоча група Балтійського коридору солідарності, Україна очікує від литовських і латвійських транспортно-логістичних

компаній і портів експорту великих вантажів зернових. Зараз морський експорт сільськогосподарської продукції з України здійснюється в основному вздовж західного узбережжя Чорного моря в територіальних водах Румунії та Болгарії. Україна переважно використовує розташовані на Дунаї порти Рені та Ізмаїл, на відміну від інших традиційних чорноморських портів. Напрямки експорту українських агропродовольчих товарів у січні-жовтні 2023 року були розподілені таким чином: Європа – 10 532 млрд доларів США, Африка – 1212 млрд доларів США, Близький Схід – 2700 млрд доларів США, Південно-Східна Азія – 0,762 млрд доларів США, Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) – 0,134 млрд доларів США, Азія – 2044 млрд доларів США.

На початку літа 2022 року ЄС розпочав реалізацію ініціативи «коридорів солідарності», яка повинна була допомогти Україні експортувати агропродукцію всіма можливими маршрутами: залізничний, автомобільний та річковий. Хоча вони були створені для удосконалення логістичної системи через сусідні країни, сільськогосподарські виробники попереджали та наголошували, що великі обсяги зерна можуть осідати та застрягати у прикордонних регіонах країн, і таким чином витіснити місцевих виробників з ринку [37]. Водночас, для вирішення ситуації ЄС продовжує вивчати альтернативи та забезпечувати доступ Україні до власної інфраструктури. Наприклад, Європейська Комісія профінансувала Румунію щодо поліпшення суднохідності по Дунаю, Сулинському гирлу.

Також на разі йдеться про необхідність запровадження такого інструменту як електронні черги на залізничному та автомобільному транспорті. Слід виробити спільну політику щодо контролю, коли дві держави одночасно можуть перевіряти транспорт, що дозволить значно скоротити час проходження вантажу. В ЄС погодились розглянути це питання та можливо профінансувати цей проект. Цікавим є розбудова терміналів, які були б здатні приймати такі обсяги зерна, оскільки на разі термінали ЄС не пристосовані до перевалки такого обсягу сільськогосподарської продукції.

Одним із шляхів вирішення проблеми також може бути відкриття нових пунктів пропуску вантажних транспортних засобів, оскільки їхня кількість недостатня. У 2022 році багато було зроблено в цьому напрямку, залучено додаткове фінансування, але у 2023 році не відкрито жодного нового переходу. «Угринів-Долгобичув» побудований й готовий приймати вантажівки, наприклад зі збіжжям, але для цього додатково потрібно відремонтувати до 3 км дороги до кордону й 25-27 км від траси до території Польщі, це значно менший об'єм роботи, ніж будувати новий пункт пропуску. Також є надія, що у 2024 році можна буде відкрити «Нижанковичи» для приймання й завантаження транспортних засобів. На переході «Устилуг» в є-черзі понад 1 700 машин, очікувати треба приблизно 10 днів. Тому без відкриття додаткових пунктів пропуску не вдасться вирішити питання позитивно. Водночас таких пунктів не вистачає не лише на польському кордоні, а й на всіх інших кордонах. В «Ужгороді», «Чопі» та «Порубному» час очікування складає більше 10 днів. На словацькому напрямку потрібен ще один пункт пропуску. На переході «Лужанка» зроблена повна реконструкція і воно готова до запуску в роботу. Потребує переходів також румунський кордон. Румунська сторона обіцяє приймати завантажені автомобілі, але з їхньої сторони поки що не готова інфраструктура. До того ж, вже двічі ПП «Орлівка» атакували ракети та безпілотники. В зоні ризику всі пункти пропуску, на яких є скупчення автомобілів. Від нестачі пунктів пропуску страждають, як експортери, так й імпортери. Потрібно відкривати нові переходи, або розширювати діючі, щоб економіка могла нормально функціонувати, а експортно-імпортні операції стали можливими.

Таким чином, не вироблено надійних механізмів та гарантій експорту зерна та сільськогосподарської продукції з України, на сучасному етапі існують великі загрози зменшення вітчизняного експорту та необхідності врегулювання питання на міжнародному рівні. Очевидно, що зернові угоди фактично вичерпали свій потенціал та на часі триває пошук нових методів удосконалення міжнародної політики.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

3.1. Регулювання на міжнародному рівні

Теоретичний та практичний аналіз державного регулювання функціонування агропромислового комплексу свідчить, що доцільно виділити рівні прийняття та реалізації державної політики. На нашу думку, подальше регулювання слід розглядати на міжнародному рівні, на рівні держави, тобто національному та на регіональному або місцевому.

Розвиток агропромислового комплексу перед початком воєнних дій та збройної агресії позначався поглибленою співпрацею з міжнародними організаціями у сфері сільського, лісового та рибного господарств. Це було обумовлено тим, що для підвищення власної конкурентоспроможності та пошук ринків збуту сільськогосподарської продукції, Україна за участю Міністерства економіки тісно співпрацювала з рядом провідних міжнародних організацій, таких, як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО); Міжнародна рада по зерну (МРЗ); Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (UPOV); Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (ISTA) [16].

Центральні органи виконавчої влади в координації з КМУ співпрацювали з різноманітними міжнародними організаціями в сферах своєї компетенції, а також в сфері регулювання зовнішньої торгівлі, фінансів, національної безпеки та захисту навколишнього середовища. Зазначені суб'єкти в особі органів державної влади та міжнародні організації взаємодіють між собою в рамках спільної діяльності та визначають напрямки регулювання агропромислового комплексу на міжнародному рівні [2; 49].

Як член ФАО Україна приймає участь у вирішенні проблем продовольчого та соціального забезпечення, а також залучена до глобальних проблем екологічного характеру. В Україні реалізовувалося 14 різноманітних проектів технічної допомоги, 4 з яких під егідою ЄБРР, в тому числі зазначені проекти певної мірою стосувалися й розвитку агропромислового комплексу країни, сільських територій та сільського господарства, частково були спрямовані на покращення системи якості й безпечності харчової і сільськогосподарської продукції, удосконалені можливості експорту агропродукції, посилення можливостей національної фітосанітарної системи та реалізовано гуманітарні проекти ФАО в східних регіонах України [55].

Згідно Стратегії сільського господарства та населення на 2016–2020 роки при підтримці ФАО було приділено увагу розробці та реалізації нормативно-правових засад у галузі рибного господарства; розроблено та завантажено політику розвитку АПК та розвитку сільських територій; проведено ряд досліджень щодо системи продовольчої безпеки; вироблено рекомендації щодо здорового харчування школярів; приділено окрему увагу галузі рибного господарства та аквакультури, розроблено систему донорів; запроваджено та здійснено оцінку втрат харчових продуктів та відходів, здійснених рибогосподарськими підсекторами та ін. [68].

Слід сказати, що галузь рослинництва та виробництва сільськогосподарської продукції на той час демонстрували вразливість до кліматичних змін та були віднесені до групи найбільш чутливих до змін клімату галузей економіки країни, вони піддаються негативному впливу екстремальних денних температур (понад 30°C) і підвищеної концентрації CO₂.

Програма співробітництва з ФАО на 2020–2022 роки була погоджена та гармонізована з програмою в рамках партнерства ООН та України і стосується не лише питання сільського господарства, а також змін клімату [63]. Наприклад, Стратегія адаптації до зміни клімату сільського, лісового та рибного господарств України до 2030 року, узгоджена з ФАО та визначає такі

питання державного регулювання, як розроблення та впровадження технологій та адаптивних заходів для зміцнення продовольчої безпеки і конкурентоспроможності аграрного сектору України, запровадження яких у відповідності до розрахунків дозволить підвищувати урожайність в середньому на 15-18 % порівняно з наявним на той час рівнем врожайності [61].

Однією з вимог підвищення міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на ринках провідних країн (ЄС, Північної Америки та Австралії), є мінімальний вплив від виробництва і транспортування на навколишнє середовище та клімат, що вимірюється на основі показників викиду вуглецю. На міжнародному рівні фінансування таких заходів здійснюється за допомогою Адаптаційного фонду та Зеленого кліматичного фонду, які були створені у відповідності до напрямів діяльності Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та за підтримки програм міжнародних банків розвитку та інших міжнародних фінансових установ [58].

Політика щодо дослідження змін клімату та співвідношення із діяльністю АПК фінансується Глобальним екологічним фондом [58].

Основними партнерами України у сфері охорони довкілля є МБРР, ЄБРР, ЄІБ, Північний інвестиційний банк (ПІБ), Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО), Східноєвропейське партнерство в сфері енергоефективності та екології (E5P), Субнаціональні фінанси від Міжнародної фінансової корпорації (МФК), Глобальний екологічний фонд (ГЕФ), Шведське міжнародне агентство з розвитку співробітництва (SIDA), Фінансова програма Demo Ukraine DN, Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) та інші [2, с.110; 11, с.78].

Україна є членом Міжнародної комісії із захисту ріки Дунай та підписантом Конвенції про співробітництво по охороні та сталому використанню ріки Дунай, а також Комісії Конвенції про захист Чорного моря від забруднення.

Основними напрямками такої діяльності є активізація участі органів державної влади регіонального рівня та місцевого самоврядування, підвищення зацікавленості у спільній природоохоронній та екологічній діяльності, розробка та прийняття удосконалення екологічних показників.

Для аграрної та харчової промисловості базовими є саме стандарти ФАО – Кодекс Аліментаріус, але для визнання на міжнародних ринках агровиробництво повинно відповідати стандартам Міжнародної організації стандартизації (ISO) щодо системи організації, управління, управління якістю на підприємстві, стандартів щодо збереження довкілля та здоров'я людини, пакування і доставки готової продукції, дотримання стандартів щодо аграрного виробництва та харчової промисловості [22, с.104].

Україна була і є повноправним членом ISO – незалежної неурядової міжнародної організації, до якої залучені 165 національних органів зі стандартизації та яка працює з понад 700 міжнародними, регіональними та національними організаціями, у тому числі зі Світовою організацією торгівлі, спеціалізованими установами ООН, які займаються технічним узгодженням або надають технічну підтримку, а також з Економічною і соціальною радою ООН (ECOSOS) [26].

Україна бере участь розробці стратегічних напрямів розвитку в сфері стандартизації та сертифікації, залучена до прийняття різноманітних політичних та технічних рішень.

Сфери агровиробництва та харчової промисловості пов'язані з дотриманням рекомендацій та політик Міжнародної організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Організації стандартизації Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН), у складі якої працює Робоча панель з регуляторної співпраці і політики стандартизації та Робоча панель зі стандартів та рекомендацій для сільськогосподарської продукції [26].

Україна є повноправним членом міждержавної організації Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (UPOV – «Union Internationale pour la Protection des Obtentions Vegetales»), яка опікується питаннями визнання

державами-членами досягнень селекціонерів нових сортів рослин шляхом надання їм виключного права власності та уніфікації назв та реєстрів таких рослин. Тому вітчизняні науковці мають можливість вивчати досвід інших державами-членів цієї міжнародної організації та покращувати розвиток вітчизняної селекційної роботи [45; 53, с.121]. У 2010 році ВРУ було ратифіковано Конституцію Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння (ISTA – від англ. Association Internationale D'essais de Semences Internationale Vereinigung fur Saatgutpriifung), що надало можливість Україні видавати міжнародні сертифікати на партію насіння, в яких містяться дані про посівні та сортові якості насінневого матеріалу, що значно покращило диверсифікацію експорту насіння [28; 64].

Україна також намагається поновити членство в Міжнародній організації з цукру (ISO – від англ. International Sugar Organization) після виконання фінансових зобов'язань перед нею в обсягу 72 106 фунтів стерлінгів [47]. Це повинно сприяти збільшенню обсягів грошових надходжень від експорту у треті країни, удосконалити механізм фіксування цін, нарощування обсягів споживання цукру; встановленню рівноваги між попитом та пропозицією тощо. Очевидними перевагами є наступні:

- доступ до достовірної аналітичної інформації про ринок цукру;
- доступ до інноваційних технологій та досвід інших країн у сфері реструктуризації цукрової промисловості;
- залучення до дискусії на міжурядовому рівні на тему формування торговельної політики;
- доступ до фінансових ресурсів Загального фонду для сировинних товарів.

Міжнародна рада із зерна (МРЗ) (IGC – від англ. International Grains Council) сприяє розвитку зернової галузі та контролює виконання Конвенції з торгівлі зерном та співпраці держав з торгівлі зерном. Вона також займається питаннями стабілізації розвитку агропромислового комплексу, умовами розширення ринків збуту зернової продукції, опікується питаннями

продовольчої безпеки в глобальному контексті, досліджує політики та стратегії країн в галузі зерноторгівлі, вивчає основні тенденції та фактори впливу на глобальний ринок, розробляє рекомендації щодо вирішення проблем в аграрній галузі, пов'язаних з виробництвом і збутом зернових культур; надає відповідну інформацію широкому загалу споживачів [71].

Також Україна намагалася поновити участь у Міжнародній організації з виноградарства та виноробства (МОВВ) [46], що мало на меті удосконалити якість продуктів виноробства, захисту виноробної галузі.

Слід сказати, що безпосередній вплив на розвиток вітчизняних галузей досліджуваного комплексу здійснює ФАО, за технічної підтримки якої вирішуються питання щодо напрямів забезпечення продовольчої безпеки, у тому числі підвищення рівня конкурентоспроможності рослинництва, тваринництва, сільської місцевості та зміни клімату. Такі спеціалізовані галузеві організації, як UPOV, ISTA, MP3 тощо співпрацюють з Україною виключно у напрямках розвитку ринків відповідного виду продукції.

Завдяки співпраці з міжнародними організаціями виробники досліджуваних галузей комплексу отримують наступні переваги:

- право впливати на міжнародні процеси та міжнародну політику в сфері вирішення продовольчих, соціальних та екологічних проблем,
- підвищення рівня якості продукції внаслідок удосконалення національної нормативно-правової бази відповідно до міжнародних вимог;
- можливість формувати торговельну політику за певним видом продукції, доступ до фінансових і технічних ресурсів міжнародних організацій;
- розширення ринків збуту продукції, отримання галузевої аналітичної інформації [53, с.136].

До того ж, нині, через досить вагому підтримку з боку МФО суб'єкти малого та середнього підприємництва в АПК України мають усі шанси стати основним локомотивом у забезпеченні конкурентних переваг вітчизняної

продукції харчування на міжнародному ринку, що обумовлюється можливістю впровадження новітніх технологій та швидкого налаштування екологічного процесу виробництва продукції відповідно до світових стандартів якості.

Сьогодні світова спільнота шукає більш ефективні шляхи ефективного реагування на загострення продовольчої ситуації через військову агресію РФ проти України. У червні 2022 року в Сенаті США законодавці презентували резолюцію, яка засуджує використання голоду в якості воєнної зброї в Україні та інших країнах. В ній йдеться про необхідність уряду США впливу та вироблення позиції на міжнародній арені, згідно якої використання голоду як зброї війни підпадало б під дію інструментів, які передбачають відповідальність за скоєне, особливо, щоб конкретно визначені особи могли понести за це відповідальність, уряди, партії, організації та ін.

Резолюція також закликала США та країни-партнери відновити глобальну стабільність спільними зусиллями та притягнути окремих осіб та уряди до відповідальності за конфлікти, які призводять до глобального голоду й ставлять під загрозу населення світу, особливо країн, які безпосередньо залежать від імпорту агропродукції [67].

Окремі країни пробують самотійно вирішувати ці проблеми, водночас, міжнародне право не пропонує ефективних заходів з припинення РФ протиправної поведінки. Зокрема, вона постійно блокує рішення Ради Безпеки ООН, які не відповідають її інтересам; процес розгляду спорів Міжнародним судом ООН є тривалим; немає насправді ефективних механізмів впливу на державу, яка не виконує його рішення тощо.

Водночас, в системі міжнародно-правового регулювання світової продовольчої безпеки взагалі не вироблено якихось заходів, які були б хоч трохи ефективними та направлені на недопущення або усунення загроз в сфері міжнародних відносин, незважаючи на те, що в Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки 2009 року йшлося про недопущення використання продовольства в якості інструменту здійснення політичного та економічного

тиску [60, с.64]. Різноманітні міжнародні організації з питань продовольчої безпеки, наприклад, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН та інші подібні структури зараз можуть тільки реагувати на поточний стан, знаходячись в пошуках альтернативи вивезення продовольчих товарів з України, фінансування будівництва інфраструктури та нових потужностей для збереження зерна. Але не існує запобіжників для таких ситуацій.

Враховуючи глобальну продовольчу кризу, що зумовлена російською агресією проти нашої держави, та враховуючи тип економічних відносин України і деяких інших держав як провідних аграрних країн світу, які дозволяють уникати голоду та постачати більшості країн продукти базових потреб, на нашу думку, доцільно було б ініціювати укладення Міжнародного договору про гарантію продовольчої безпеки світу, який би доповнив систему міжнародних договорів, включених до Міжнародної угоди про зерно 1995 року, або ж розробку протоколів, які б доповнили Конвенцію про торгівлю зерном 1995 року та Конвенцію про надання продовольчої допомоги 1995 року [60, с.65]. Зокрема, на їх основі можна ввести такі поняття, як держави-гаранта світової продовольчої безпеки. Зазначеною державою може бути така, у якій розмір експорту конкретної групи продовольчих товарів згідно ст. V Конвенції про надання продовольчої допомоги 1995 року становить істотний відсоток світового експорту відповідного продукту (понад 10%), при цьому список таких країн-гарантів, повинен постійно переглядатися [60, с.65].

При наданні такого статусу необхідно засвідчувати, що будь-яке міжнародно-протиправне діяння проти країни-гаранта світової продовольчої безпеки чи групи таких країн, яке значно зменшує експорт або усуває загалом такі можливості такою державою/державами продовольчих товарів та створює загрозу порушення чи порушує продовольчу безпеку і призводить до голоду будь-якої третьої країни, розглядатиметься як міжнародно-протиправне діяння, вчинене не тільки проти держави-гаранта світової продовольчої безпеки, а й проти всіх країн світу. Оскільки в такому разі вже будуть

порушення зобов'язання проти міжнародного співтовариства в цілому, що може передбачати застосування щодо держави-порушниці відповідних заходів та міжнародно-правових санкцій, які спрямовані на спонукання порушниці до припинення протиправної діяльності та повернення до виконання міжнародних зобов'язань.

Країни, які зазнали загрози в сфері продовольчої безпеки, мають право більш наполегливо вимагати відшкодування заподіяної шкоди з боку держави-порушниці, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння. Зокрема, вони можуть вимагати відшкодування завданих збитків або шкоди. Необхідно розробити механізм реалізації цього права, який передбачатиме, в тому числі, накладення арешту чи стягнення на майно держави-порушниці, розташоване в будь-якій частині світу.

Наступним кроком, на нашу думку, має бути прийняття окремого нормативно-правового акту чи протоколу про внесення доповнень до розділу 3 Конвенції ООН з морського права 1980 року, де буде закладено можливості для заборона морської блокади країни-гаранта світової продовольчої безпеки. Водночас можна припустити і це очевидні речі, що РФ не буде учасником такого міжнародного договору чи протоколу, принаймні до того часу, допоки триває її агресія проти України. З цією метою задля гарантування глобальної продовольчої безпеки доцільно звернутися до ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН відповідної резолюції. За аналогією, як це було зроблено при вирішенні іншого важливого питання, а саме – стягнення з РФ репарацій на користь України для компенсації завданих нею збитків.

14 листопада 2022 року Генеральна асамблея ООН схвалила Резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», яка була підтримана 94 країнами ООН [12]. В Резолюції йдеться про те, що РФ «має нести правові наслідки за всі свої міжнародно-протиправні дії, включаючи репарації за всю шкоду, спричинену такими діями», водночас, подібні нормативно-правові документи Генеральної асамблеї ООН не мають обов'язкової юридичної сили і мають

рекомендаційний характер, вони все ж таки відображають думку та загальні позиції світової спільноти й можуть бути використані в подальшому для формування міжнародно-правових механізмів вирішення нагальних питань світового правопорядку обов'язкових до виконання [12].

На нашу думку, з боку України доцільно ініціювати прийняття Генеральною асамблеєю ООН Резолюції щодо гарантування глобальної продовольчої безпеки, в якій можна було б передбачити положення, в яких порушувалися наступні важливі питання:

1) запроваджено термін «країни-гаранта світової продовольчої безпеки», визначаючи такою державою, розмір експорту конкретної групи продовольчих товарів якої становить істотний відсоток, тобто понад 10% світового експорту відповідного продукту;

2) сформулювати перелік країн, які можуть бути країнами-гарантами продовольчої безпеки, який можна періодично переглядати та оновлювати, розробити моніторинг та модель такого оновлення та перегляду;

3) визнати, що держава, в якій було порушено продовольчу безпеку або яка зазнала таких загроз, має право вимагати відшкодування завданих збитків або компенсації завданої шкоди від держави, яка вчинила такі дії, в тому числі доцільно передбачити стягнення майна держави-порушника, яке може бути розташоване в будь-якій частині світу;

4) передбачити пункти, які визначатимуть механізми протидії будь-якій державі-агресору, тобто будь-яке міжнародно-протиправне діяння проти країни, яка виступає гарантом світової продовольчої безпеки чи групи таких країн, яке унеможлиблює або істотно зменшує експорт такою державою/державами продовольчих товарів та створює загрозу порушення чи порушує продовольчу безпеку і призводить до голоду або ризиків його виникнення в будь-якій іншій країні, буде вважатися міжнародно-протиправним діянням, яке вчиняється не тільки проти країни, яка виступає гарантом світової продовольчої безпеки, а й проти всіх країн світу, тобто відбувається порушення продовольчої безпеки усієї світової спільноти, що

передбачає запровадження будь-якою державою/державами щодо країни-порушниці відповідних заходів та санкцій, спрямованих на припинення міжнародного правопорушення та повернення до виконання міжнародних зобов'язань.

В наукових концепціях йдеться, що в разі ухвалення Генеральною асамблею ООН подібного документу щодо гарантування світової продовольчої безпеки одна чи більше країн-підписантів угоди про створення спеціального міжнародного суду з гарантування глобальної продовольчої безпеки матимуть правові підстави звернутися до Генерального секретаря ООН з проханням створити спеціальний суд за прецедентом суду для розгляду позовів країн, які потерпають від агресивних дій однієї країни проти країни-гаранта світової продовольчої безпеки.

3.2. Удосконалення державного регулювання функціонування АПК на національному та регіональному рівні

Основними проблемними питаннями є робота із сільськогосподарськими виробниками, вироблення дієвої та ефективної політики захисту вітчизняних агровиробників, регулювання експортно-імпортних операцій, забезпечення добривом та насіннєвим матеріалом, вирішення питання транспортування сільгосппродукції, формування продовольчої безпеки на регіональному та місцевому рівнях.

Отже, на сьогодні вітчизняні виробники аграрної продукції більш активно почали використовувати здобутки та наукові розробки української селекції і належним чином оцінили переваги сортів і гібридів насіннєвий матеріал установ НААН, який характеризується високим потенціалом, максимально відповідає ґрунтово-кліматичним умовам нашої країни. Також слід констатувати, що на жаль, для багатьох сільгоспвиробників, які традиційно використовували зарубіжний насіннєвий матеріал, було отримано

набагато гірші результати, ніж сорти та гібриди селекції наукових установ НААН України [9].

Представники АПК та виробники агропродукції добре усвідомлюють важливість правильного добору насінневого матеріалу, необхідність використання наукових технологій у виробництві та сівозміни для отримання бажаного результату. Співпрацюючи з НААН вони здатні удосконалювати стійкість до аномальних погодних умов та забезпечувати високу економічну ефективність АПК на основі використання інноваційних розробок вчених НААН України.

Негативно позначилися довготривалі перебої щодо поставок мінеральних добрив та засобів захисту рослин, що зумовило зростання дефіциту та ціноутворення на внутрішньому ринку. Транспортування та зберігання мінеральних добрив і засобів захисту рослин після купівлі також значно ускладнилися, що зумовило тенденцію до зменшення внесення мінеральних добрив до 50 % від науково-обґрунтованих норм через їх здорожчання в середньому на 30 %. Тому це визначає вартість зернових та формує його продуктивність й якість, призводить до зменшення виробництва зернових основних сільськогосподарських культур [9]. Проте відповідна політика щодо дотримання вимог технологій вирощування могла б вирішити внутрішні потреби досить легко.

Також слід брати до уваги реальний стан підприємств – виробників аграрної продукції, оскільки це визначає якість та ефективність проведення весняно-польових робіт, враховувати ризики у зв'язку із близькістю розташування до лінії бойових дій, рівень забезпечення матеріально-технічними ресурсами та необхідним кваліфікованим персоналом, що пов'язано із відтоком чоловіків у зв'язку із мобілізацією, залучення до ТРО, евакуацією, окрім іншого важливими питанням є розмінування територій та погодно-кліматичні умови періодів сільськогосподарських робіт.

Зазначені проблеми та напрями вимагають від агровиробників нових підходів та нестандартних рішень, надання переваги менш витратним

культурам та технологіям їх вирощування, економію пального, зменшення витрат на обробку ґрунтів та догляд за посівами. Наприклад, у 2022 році на відміну від попереднього значно зросла собівартість вирощування сільськогосподарських культур – на 40-60 %, при цьому найбільше зростання простежується у вирощуванні кукурудзи на зерно, ріпаку та озимої пшениці. До основних причин зростання слід віднести зростання майже вдвічі вартості пального та мінеральних добрив, а також неприйнятні ціни на вироблену продукцію, оскільки на кінець 2022 року порівняно з його початком відбулося зниження цін на пшеницю – з 8100 грн до 5100 грн (37%), на соняшник – з 18500 грн до 12000 грн (35%), на кукурудзу – з 7300 до 4300 грн (41%) [4].

Якщо розглядати проблему на регіональному рівні, то на прикладі Миколаївської області, можемо зазначити, що було посіяно ярих зернових та зернобобових культур майже 26 тис. га, з них пшениці – 2,9 тис. га, ячменю – 13,2 тис. га, гороху – 7,2 тис. га та вівса – 0,03 тис. га. Але через тривалий дощовий період виробники сільськогосподарської продукції не змогли вчасно зібрати пізні сільськогосподарські культури (соняшник, кукурудзу, сою) та провести підготовку ґрунтів для подальших робіт, на частині площ пізні культури не досягли збиральної стиглості через пізню сівбу весною. Крім цього, на деокупованій території Миколаївщини відведені площі під сівбу пшениці озимої не вдалось засіяти у зв'язку з інтенсивним їх мінуванням російськими окупантами. На жаль, землі агровиробників не входять до зон першочергового значення для розмінування, оскільки така робота ведеться на площах критичної інфраструктури для забезпечення життєдіяльності регіонів. Тому для земель, межуючих із лінією фронту додається ще одне важливе і складне питання.

У 2023 році в Україні приблизно на 40 % було скорочено посівні площі під зерновими культурами і на 50 % менше отримано врожаю зернових в порівнянні з 2021 роком, основними причинами чого можна визначити такі, як зміна структури посівів, зменшення посівних площ, зниження врожайності

зернових культур [4]. Негативно позначається нестача фінансування та необхідність економії ресурсів в АПК, зменшення кількості внесених добрив на 50 %. Значні площі посівів кукурудзи залишились в полях не зібраними, тому рівень врожайності може знизитись в залежності від регіону або культури на 15-20 % порівняно з середніми показниками довоєнних років.

Тому, в сучасних умовах дуже важливо для агропромислового комплексу України надати підтримку щодо збереження посівних площ та стабілізації зерновиробництва. Посівні кампанії мають безпосередній вплив на забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни та формування експортного потенціалу держави. Досягти прогнозованих результатів має допомогти спільна робота всіх учасників агропромислового комплексу із залученням наукових технологій та розробок.

Наступний важливий компонент державного регулювання функціонування агропромислового комплексу стосується налагодження експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції. У відповідності до Постанови КМУ № 1132 від жовтня 2023 року було ухвалено новий порядок експорту агропродукції, у відповідності до якого експортувати її зможуть лише суб'єкти, які включені до Державного аграрного реєстру, а також до цього переліку входять компанії, які отримали ліцензію на такий вид експорту [51]. Для реєстрації в Державному аграрному реєстрі компанія має відповідати наступним критеріям – має бути платником ПДВ на 23 лютого 2022 року та на момент подачі заявки до реєстру та не мати досвіду неповернення валютної виручки в Україну. Новий порядок експортних операцій вступив у дію з 1 листопада.

Наступною Постановою КМК №1133 було визначено, що компанії, які не підпадатимуть під ці критерії, будуть піддаватися більш жорсткому контролю і вони повинні будуть отримати ліцензію для здійснення експорту агропродукції, що вступило в силу 10 листопада [52].

Фактично така політика спрямована на боротьбу із нелегальним або так званим «чорним» зерном, тобто найближчим часом експорт зерна будуть

здійснювати тільки ліцензовані компанії, які зможуть потрапити до ДАР, тобто зазначені Постанови КМУ спрямовані на усунення тіньового бізнесу в торгівлі зерном. Такі рішення ухвалені для боротьби з тіньовим експортом агропродукції з України, результатом чого є неповернення валютної виручки в Україну. Крім того, планується, що граничні строки повернення виручки зменшаться зі 180 до 90 діб, при цьому Національний банк повинен заборонити закривати рахунки до надходження коштів за експорт зерна, але для цього необхідним було рішення Нацбанку України [52].

Відповідно до розрахунків Нацбанку України, обсяг валютної виручки від агроекспортерів у 2022-2023 роках, яка не надійшла у встановлені законом строки, становить близько 2 млрд доларів США або 80 млрд гривень, при цьому сумарний обсяг грошей, які експортери не повернули в Україну, становить 8 млрд доларів США [9].

Але експерти вже зазначають, що така політика КМУ може мати корупційні ризики, зокрема, через можливість в «ручному режимі» відбирати компанії, яким можна вивозити зерно, хіба тільки процедура внесення до реєстр не буде відбуватися автоматично на підставі поданих документів. Крім того, якщо компанія забажає ліцензувати свій експорт і відповідає усім визначеним критеріям, їй все одно можуть відмовити, просто на основі звернення Міністерства аграрної політики та продовольства про наявність інших підстав для відмови, що передбачено в цих нормативно-правових актах [9].

Наступним блоком є необхідність врегулювання питань транспортування та розвитку нових коридорів для експорту української агропромислової продукції. Повертаючись до питань транзиту, слід зазначити про необхідність розвитку потенціалу з такими країнами, як Молдова та Румунія найближчим часом. На українсько-молдовському кордоні наявна досить велика кількість переходів, де вантажний транспорт може перетнути кордон, водночас й ці напрями є дещо проблемні. Молдова здійснює управління власними транспортними потоками і вказує перевізникам, до якого

пункту пропуску слід прямувати, на румунському напрямку в разі виявлення перевантаження транспортного засобу передбачено штрафи і ситуація поки що залишається нерегульованою.

Країни Балтії є достатньо привабливими в цьому контексті для України, але польські порти працюють з перевантаженням, порт Клайпеди не довантажений, тому він потребує транзитних потоків з інших країн, в тому числі з України, насправді економіка Литви від перевантаження агропродукції в Клайпеді отримала б багато переваг. Литовська сторона готова долучитися до нового транзитного коридору, але проблема полягає в досягненні до цієї точки, тому собівартість однієї тони буде зростати. Такий напрямок міг бути привабливим, якби вантажний транспорт міг їхати «зеленим» коридором, як це зроблено на шляхах до Молдови та Румунії. Так, дійсно, такий коридор надав можливість зменшити собівартість, тому потрібно залучати польську сторону до вирішення цієї проблеми.

Слід також зазначити, що можливості залізниці Польщі, Румунії, Словаччини виявляються обмеженими, оскільки не розраховані на такі обсяги та потужності. Таким чином, транспортування до країн Балтії може виявитися нерентабельним. До того ж різниця у ширині колій також не впливає позитивно, тому що доведеться змінювати двічі колісні пари та пересипати зерно. Литовська асоціація автоперевізників LINAFA також вказує, що найбільш проблемним є саме кордон, з її боку були намагання вирішити це питання, щоб дозволити транзитні перевезення «зеленим коридором» з України до країн Балтії транспортним засобом загальною масою понад 50 тон, тобто це вантажний транспортний засіб не з одним напівпричепом, а з двома чи трьома. У Північній Європі такі перевезення здійснюються, але немає підтвердження, чи можуть такі ваговози рухатися шляхами Польщі та Литви. В Україні доведеться завантажувати зернові якомога ближче до кордону, оскільки дуже багато мостів. Якщо проаналізувати усі складові такого вирішення експорту агропромислової продукції, то можна припустити, що

автопоїзди могли б стати певною альтернативою залізниці. Ці питання зараз вивчаються Міністерством аграрної політики та продовольства.

Іншим важливими питанням на регіональному та місцевому рівні залишається питання продовольчої безпеки. Зважаючи на ускладнені зимові періоди та ризиків щодо проведення посівних кампаній питання створення запасу продовольства набуває актуальності. На місцевому рівні висока відповідальність не тільки за безпосередні обов'язки, а й покладається необхідність відповідати на нові виклики, пов'язані із збройною агресією. Очільники органів місцевого самоврядування та громади зазначають про першочерговість таких питань, як розвиток аграрного сектора та створення резервів продовольчих продуктів на місцевому рівні, забезпечуючи продовольчу безпеку в такий спосіб. Тому ОТГ активно намагаються підтримати агробізнес, місцевих аграріїв, залучати громадян до виробництва та переробки агропродукції. 29 квітня 2022 року було прийнято Розпорядження КМУ про План із забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, що являє собою комплексне уявлення про напрямки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, проведення моніторингу стану сільськогосподарської інфраструктури та продовольчої безпеки в громадах, засади надання державної підтримки виробникам харчових продуктів, надання адресної підтримки соціально вразливим верстам населення [56]. В громадах зазначають, що держава та уряд мають викупити за максимальними цінами сільськогосподарську продукцію, що могло б зміцнити продовольчу безпеку регіонів та місцевого самоврядування. На місцевому рівні увага приділяється прийняттю відповідних програм, закупівлі та створення запасів продуктів першої необхідності.

На місцевому рівні також актуальним є питання щодо забезпечення ВПО. Наприклад, за інформацією Міжнародної організації з міграції внутрішньо-переміщені особи в Україні опинилися в складній кризовій ситуації, що обумовлено недостатністю засобів існування. Понад 2/3 осіб з числа ВПО втратили роботу, кожен четвертий переселенець повідомив про

відсутність доходів. У відповідності до аналізу та прогнозів Програми розвитку ООН (ПРООН) в разі затяжної війни майже 90% населення України перейде межу бідності та опиниться у зоні високої вразливості. У Звіті про проблеми ВПО в Україні, який був підготовлений Міжнародною організацією міграції, йдеться також про те, що при визначенні найбільш гострих та болючих питань більша частина респондентів з числа ВПО назвали фінансову допомогу – 54%, брак транспорту – 20%, брак ліків та доступу до соціальних послуг – 16%, брак їжі – 13%, при цьому ті, хто вказував на брак грошей, найпершим пунктом витрат назвали їжу – 60% та оплату комунальних послуг – 60% [72]. Для вирішення цього питання зарубіжні експерти пропонують створення так званих продовольчих банків, які за своїм змістом є організаціями, утвореними на рівні місцевого самоврядування, які із різноманітних джерел отримують продукти харчування і розподіляють їх серед тих осіб, хто дійсно цього потребує. Модель створення продовольчого банку спрямована на підвищення продовольчої безпеки та попередження голоду та використовується у більш, ніж 60 країнах світу.

3.3. Перспективи відновлення АПК

Під час конференції з питань відновлення України (URC 2023), яка проходила в червні 2023 року в Лондоні, Міністерство аграрної політики України презентувало «Стратегію розвитку агропромислового комплексу», яка розрахована на 10 років та має інвестиційний портфель в 57 млрд дол. США, відповідно до якої планується досягти максимальної вертикальної інтеграції із забезпеченням виробництва необхідними матеріально-технічними ресурсами і засобами виробництва (добрива, сільськогосподарська техніка, насіння тощо). Крім того, передбачається зростання виробництва зернових та олійних культур до 150 млн тон, запровадження переробки мінімум 50% врожаю, розвиток інших видів

рослинництва, розвиток та стимулювання тваринництва та переробки на цій основі та виробництво харчових продуктів [62].

Таким чином, з одної сторони, широкомасштабне вторгнення в Україну принесло значні інфраструктурні руйнування, збитки, втрати виробництва, значне скорочення експорту української агропродукції та втрати позицій на світовому ринку. З іншої, український агропромисловий комплекс продемонстрував стійкість та адаптивність під час війни. Завдяки підтримки міжнародної спільноти Україна змогла зберегти та відновлювати сільськогосподарське виробництво та забезпечувати функціонування галузі в умовах війни.

Держава та міжнародні партнери багато зробили для підтримки агропромислового сектора України, але слід враховувати неможливість прогнозування перебігу війни, тому для подальшої стабілізації та забезпечення функціонування АПК в перспективі слід проводити різноманітні додаткові заходи, а саме:

- доцільно провести оцінку національних та регіональних збитків і потреб, тобто мати детальну оцінку збитків агропромислового комплексу, які включали б дані про інфраструктурні ушкодження та руйнування, втрати виробництва, заміновані території;
- відновлення, що полягає у реалізації комплексу заходів з відновлення пошкодженої інфраструктури, виробництва сільськогосподарських культур, реконструкцію зруйнованих об'єктів, а також підтримку для сільських громад та фермерів, які постраждали від ведення бойових дій;
- програму розмінування територій, де передбачити необхідність міжнародної допомоги щодо залучення висококваліфікованого персоналу спільно з вітчизняними фахівцями для проведення швидких та ефективних заходів з очищення територій від мін та вибухонебезпечних предметів;
- прийняття програм із забезпечення безпеки інфраструктури, захисту інфраструктури АПК від військових дій, розбудову або відновлення елеваторів, сховищ, розвиток переробної інфраструктури;

- оптимізація транспортування, логістики та постачання сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок та доставка до населення в умовах війни;

- посилення співпраці з міжнародними організаціями та іншими країнами для розширення грантових програм, фінансової та технічної допомоги;

- подальша автоматизація виробничих процесів та інноваційність технологічних процесів: використання дронів для моніторингу полів, сучасних автоматизованих систем поливу, автоматичне внесення мінеральних для збереження продуктивності;

- розвиток науково-технічного прогресу в Україні, вкладення державних інвестицій у різноманітні дослідницькі програми, які спрямовані на пошук інноваційних методів сільського господарства, підвищення продуктивності та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

Однією з гострих проблем є розмінування територій. У відповідності до звітів, які були подані обласними військовими адміністраціями станом на 21 лютого 2023 пріоритетними територіями сільськогосподарського призначення, які потребують гуманітарного розмінування, є понад 1 млн 725 тис. га, з них – 288,8 тис. га перебувають на території Миколаївській області [54].

За пріоритетністю землі сільськогосподарського призначення, які потребують негайного гуманітарного розмінування, складають – 257 тис. га, в тому числі – 89,2 тис. га по Миколаївській області, серед яких, 40,8 тис. га Баштанського району (8,8 тис. га Березнегуватської територіальної громади, 17 тис. га Снігурівської територіальної громади та 15 тис. га Широківської територіальної громади) [54].

У березні 2023 року було затверджено План заходів із розмінування земель сільськогосподарського призначення, який визначив першочергові заходи для забезпечення проведення посівної кампанії, координації дій

органів державної влади та місцевого самоврядування, операторів протимінної діяльності та суб'єктів господарювання [5].

За оцінками, для забезпечення проведення посівних робіт потребували розмінування сільські території Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Черкаської областей загальною площею понад 470 тис. 854 га, у тому числі:

- Черкаської області – 885 га;
- Запорізької області – 1 тис. 232 га;
- Чернігівської області – 1 тис. 367 га;
- Сумської області – 1 тис. 760 га;
- Дніпропетровської області – 2 тис. 645 га;
- Київської області – 10 тис. 410 га;
- Миколаївської області – 85 тис. 096 га;
- Харківської області – 159 тис. 020 га;
- Херсонської області – 208 тис. 438 га [5].

Метою Плану було визначено «створення безпечного середовища для населення шляхом мінімізації соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів (ВНП) на життя та діяльність людей, можливості використання сільськогосподарських земель за призначенням, а також відновлення економічного потенціалу аграрного сектору» [5].

Найбільш економічно обґрунтованим є зосередження зусиль на розмінуванні першочергових земель сільськогосподарського призначення на територіях Миколаївської та Черкаської областей.

Підвищує ефективність розмінування територій категоризації земель сільськогосподарського призначення у відповідності до щільності забруднення вибухонебезпечними предметами та економічною доцільністю. Щільність забруднення визначає час, який необхідний для обстеження та очищення територій. У випадках підтвердження інформації щодо замінування або високої щільності забруднення боєприпасами, проводиться маркування даної ділянки, розмінування якої планується в останню чергу.

Територіальні громади подають до відповідної обласної військової адміністрації інформацію щодо сільськогосподарських земель за щільністю забруднення та категоріями економічної доцільності.

За щільністю забруднення ділянки територій поділяються на такі категорії:

- низької – території, де не велися бойові дії, але існує ймовірність виявлення вибухонебезпечних предметів;
- середньої – деокупована територія, яка потрапляла в зону постійних обстрілів, здійснювали свою діяльність військові формування і на якій є висока ймовірність виявлення вибухонебезпечних предметів;
- високої – територія поблизу лінії бойового зіткнення, стосовно якої є інформація щодо встановлених мінних полів та застосування засобів дистанційного мінування.

Також економічна доцільність очищення території залежить від виду сільськогосподарських рослин, які заплановано посадити, та поділяється на категорії:

I категорія – багаторічні насадження, парники, оранжереї, теплиці, рілля із запланованим посівом овочевих та баштанних культур;

II категорія – рілля із запланованим посівом зернових, зернобобових та технічних культур, кормів для тварин, а також сіножаття та пасовища;

III категорія – перелоги, несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

У разі неготовності суб'єкту господарювання до проведення посівних робіт визначені сільськогосподарські території відносяться до III категорії.

Також важливим аспектом в розмінуванні земель сільськогосподарського призначення є очищення від шкідливих сполук, які потрапили в ґрунт внаслідок бойових дій, і ці заходи можуть тривати достатньо довгий період, що впливатиме на можливість використання таких угідь. Тому для виробників сільськогосподарської продукції актуально постають питання відновлення територій та потужностей, запровадження технологічних методів землекористування.

Експерти зазначають, що відновлення економіки України, в тому числі аграрного сектору, має відбуватися на засадах сталого розвитку і зеленого переходу, що пов'язано з необхідністю запровадження нових зелених технологій та рішень, які будуть більш сталими та дозволять значно скоротити шкідливий вплив на довкілля. Це може дозволити відновити виробництво, зробити його більш ефективнішим, а продукцію – конкурентоспроможною. Для агропромислового господарства обрання інтенсивного шляху є вимогою часу, тому так звана зелена модернізація є необхідною для сучасної України та її подальшого розвитку.

Адже на разі проблеми в енергетичному секторі постають досить гостро. Серед першочергових заходів визначається необхідність термінового відновлення енергетичну систему, а також передбачення можливостей резервної генерації. З цією метою планують залучити допомогу міжнародних донорів та держави, зокрема:

- для живлення критичної інфраструктури: робота станцій теплопостачання, водоканалів, насосних система та очисних споруд водогону, необхідні газові турбіни, мобільні дизельні генератори потужністю 3-5 МВт, газові/дизельні когенераційні установки для котелень потужністю 300-1000 кВт;

- розвиток децентралізованої енергетики, альтернативні джерела енергії, що пов'язано з необхідністю державного стимулювання впровадження альтернативних джерел енергії, зокрема енергії з біомаси, біогазу, сонця тощо. Для цього необхідно максимально спростити екологічні вимоги, зокрема на

час війни позбавити податку за викиди CO₂- котельні та ТЕЦ/ТЕС на біомасі і біогазі;

- для зниження вірогідності масштабних довготермінових відключень електроенергії, відновлення високовольтної мережі та відновлення розподільчої електричної мережі в Україні необхідні автотрансформатори 750 кВ, 330 кВ тощо, регулюючі трансформатори, перетворювачі струму.

Але все ж таки актуальними питаннями будуть перехід до більш ощадних технологій щодо до навколишнього середовища та на сталє сільське господарство. Особливо таку політику слід проводити в регіонах, які постраждали внаслідок бойових дій, оскільки краще одразу відновлювати правильно, ніж потім переробляти та удосконалювати систему агропромислового комплексу там. Це стосується інфраструктури, логістики, ресурсів, виробництво можна відновлювати на сучасному рівні, що повинно бути підпорядковане зберегти ресурси для наступних поколінь. Сприяти підвищенню родючості ґрунтів, зменшенню викидів в атмосферу, зменшенню добрив та використання інноваційних засобів захисту рослин – на нашу думку, відновлення агропромислового комплексу повинно ґрунтуватися на цих засадах.

Для забезпечення подальшого відновлення агропромислового комплексу доцільно запровадити комплекс й інших заходів практичного характеру, які полягають в наступному:

- запровадження державної підтримки суб'єктам агропромислового комплексу та механізмів захисту вітчизняних товаровиробників продуктів першої необхідності;

- сприяння формуванню вискоєфективного агропромислового комплексу, що пов'язано із врегулюванням ринку землі в Україні;

- завершення реформування податкової, кредитної та страхової політики, що має бути спрямоване на відновлення ресурсного потенціалу агропромислового комплексу;

- широке використання інноваційних технологій виробництва в АПК та інші [44, с.242; 65].

Для гарантування продовольчої безпеки доцільним є запровадження таких заходів, як:

- проведення заключного етапу земельної реформи та визнання галузі як пріоритетної;

- залучення інвестицій у продовольчу сферу та її кредитна підтримка;

- розвиток різних форм приватної власності, агропромислової інтеграції та кооперації, що дозволить отримати переваги нових видів виробництва;

- запровадження у вітчизняну практику світових норм стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції та продукції її переробки, що сприятиме виходу національних товаровиробників на світові ринки збуту, відновити втрачені позиції провідного експортера, підвищити якість споживання [4; 19];

- збільшення розмірів заробітної плати та соціального забезпечення населення, що має бути спрямоване на підвищення економічної доступності багатьох товарів продовольства для населення;

- стимулювання виробництва екологічно чистих продуктів харчування.

Отже, продовольча безпека має бути фундаментальним елементом досягнення стійкого економічного розвитку нашої країни, адже вирішення зазначених проблем надасть можливість забезпечити населення країни та регіонів у необхідній кількості якісними продуктами харчування та гарантувати продовольчу безпеку. Але на сучасному етапі гарантування продовольчої безпеки в Україні значно ускладнене і вимагає додаткової уваги з боку держави та органів виконавчої влади.

ВИСНОВКИ

В результаті виконання визначених завдань магістерського дослідження було отримано певні висновки та вироблені деякі пропозиції. В сукупності дослідження поставлених завдань дозволило досягти мети роботи щодо визначення особливостей механізму державного регулювання функціонування агропромислового комплексу для формулювання перспектив подальшого удосконалення державного управління в цій сфері, що полягають в наступному:

1. Систематизовано науково-теоретичні засади державного регулювання агропромислового комплексу і визначено, що АПК це складна соціально-економічна система національного господарства, яка виконує основні функції із виробництва, зберігання, переробки та продажу сільськогосподарської продукції, пов'язана з іншими видами економічної діяльності держави та є гарантом продовольчої безпеки країни. АПК має 4 основні підгалузі, які обумовили структуру магістерської роботи: виробництво сільськогосподарської продукції; виробництво засобів та техніки для АПК; переробка, зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції; розвиток інфраструктури, ці питання були розглянуті з теоретичної та практичної точки зору. Також було визначено, що державне регулювання розглядається як функція державного управління, і розроблено механізм державного регулювання функціонування розвитку АПК на основі науково визначених принципів, що міститься в Додатку А.

Державне регулювання функціонування АПК переважно має протекціоністський характер в більшості зарубіжних країн. До сучасних тенденцій наукових досліджень належить вивчення локальних взаємодій та регіональної міжнародної співпраці в АПК. Також досліджено світові тенденції щодо зростання голоду та роль України як експортера сільськогосподарської продукції в стабілізації негативних проявів.

2. Окреслено особливості функціонування агропромислового комплексу в контексті воєнного стану. Збройна агресія позначилася негативно по усіх чотирьох напрямках АПК. Загальні збитки АПК склали понад 4 млрд доларів США внаслідок знищення або пошкодження врожаїв та сільськогосподарської сировини, земель сільськогосподарського призначення, техніки та обладнання (понад 1 млрд доларів США), зерносховищ (понад 270 млн доларів США) та ін. Таким чином, Україна сама потрапила до країни топ 20, які мають ризики зростання голоду.

3. Надано характеристику державній політиці регулювання агропромислового комплексу, визначено її ефективність. Негативно позначилася неможливість експортувати вітчизняну продукцію та втрата позицій на світовому ринку, зрив посівної кампанії, виснаження сільськогосподарських ресурсів, проблеми зберігання сільськогосподарської продукції, поява імпорتنих продуктів переважно низької якості, зростання споживчих цін та скорочення сільського населення. Тому на подолання цих тенденцій була спрямована державна політика спрощення більшості адміністративних процедур як при регулюванні земельних відносин, так і при здійсненні експортно-імпорتنих операцій, логістики, запроваджено особливу кредитну політику. З боку ЄС було розроблено та прийнято особливу політику щодо України, що дозволило експортувати вітчизняну агропродукцію.

4. Встановлено основні проблеми зерноторговельної політики у 2022-2023 роках, що пов'язано із так званими «зерновими угодами», які наразі є унікальним та особливим типом договорів в системі міжнародних відносин та мають на меті врегулювати питання експорту в умовах воєнного стану. Під егідою Туреччини та на основі її систем відстеження та навігації Україні вдалося провести експорт сільськогосподарської продукції морським транспортом. Водночас поява так званих «коридорів солідарності» вантажних автомобільних перевезень спричинила осідання великої кількості зернової продукції в Польщі, Болгарії, Румунії, Словаччині та Угорщині, що викликало блокування з боку цих країн, оскільки призвело до зниження цін на

агропродукцію цих країн на внутрішніх ринках. Вкрай негативним явищем стало викрадення українського зерна в боку держави-агресора загальним обсягом понад 4 млн тонн та її намагання покращити позиції країни експортера. Водночас слід зазначити, що більшість країн поставилися з обережністю до покупки зернових такого походження.

5. Визначено напрями удосконалення державної політики в сфері забезпечення функціонування агропромислового комплексу України, які полягають в площині міжнародних відносин, національного та місцевого рівня. На міжнародному рівні Україні слід продовжувати брати участь в діяльності міжнародних організацій, в тому числі профільного спрямування (як наприклад, Міжнародна зернова рада). Ініціювати відповідний договір про гарантії міжнародної безпеки, де передбачити можливість суворих санкцій щодо держави, яка своїми діями посилює голод у світі. Продовжувати лобіювати інтереси України щодо експорту сільськогосподарської продукції та транзитних перевезень територією ЄС, сприяти створенню спільного програмного забезпечення, що надало б можливість одночасної реєстрації автоперевізників на двох кордонах у пунктах пропусків, а також збільшити пункти пропусків, облаштувавши відповідну інфраструктуру.

На національному рівні активізувати переробку сільськогосподарської продукції та стимулювання підприємств цього типу, посилити співпрацю сільськогосподарських виробників із Національною академією аграрних наук в плані забезпечення новітніми розробками в сфері насінництва та інших напрямів співпраці, вживати заходи щодо нелегального експорту зернових, приділяти увагу продовольчій безпеці, в тому числі на рівні місцевого самоврядування – створення відповідних планів та програм з урахуванням можливості прийняття ВПО.

Серед перспектив відновлення АПК було визначено такі, як загальний розрахунок завданих збитків, прийняття програм розмінування територій із залученням іноземних фахівців, запровадження зелених технологій для відновлення територій, на яких відбувалися бойові дії або які були ушкоджені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арбузова Т. В. Формування публічного характеру державної аграрної політики / Т. В. Арбузова, В. І. Панасюк // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2021. – №6 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2105>.

2. Балута І. В. Аналіз діяльності міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації // Актуальні проблеми державного управління. – 2017. – № 1. – С. 106-112 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2017_1_18.

3. Божидай І.І. Аналіз сільськогосподарської галузі України // Ефективна економіка. – 2018 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6542>

4. Бойко В.О., Бойко Л.О. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні // Економіка та суспільство. – 2022. – Випуск 41 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>

5. В Україні розробили план заходів із розмінування земель сільськогосподарського призначення // Укрінформ. – 20 березня 2023 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3684875-v-ukraini-rozrobili-plan-rozminuvanna-silskogospodarskih-zemel.html>

6. Вдовенко Л.О. Інструменти державної фінансової підтримки аграрного сектора в умовах воєнного стану // Економіка та суспільство. – 2022. Випуск 44 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>

7. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / [Пер. з англ. В. Кіп Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон

(мол.]); наук. ред. пер. та авт. передм. О. Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 1048 с.

8. Волченко Н. В. Продовольча безпека: теоретичні аспекти та реалії сьогодення [Електронний ресурс]: монографія / Н. В. Волченко // Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру. - Суми: ПП Вінниченко М. Д., ФОП Литовченко Є. Б., 2014. - С. 38-57.

9. Вплив війни на українське сільське господарство. Київська школа економіки // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kse.ua/ua/war-impacts-on-ukrainian-agriculture/>

10. Гайдуцький П.І. Україні потрібна нова аграрна політика // Економіка АПК. – 2005. – №10. – С. 3-7.

11. Горбатюк Є. Міжнародні міжурядові організації глобального типу у системі забезпечення соціо-гуманітарної безпеки // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2017. – № 3. – С.78. – Серія «Державне управління».

12. Генеральна асамблея ООН схвалила Резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України»: Українформ // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614341-genasamblea-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>

13. Державні програми підтримки аграрного сектору : проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази». – Київ : USAID, 2007. – 44 с.

14. Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%». Суспільне: новини // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://suspilne.media/616073-u-mezah-programi-dostupni-krediti-5-7-9-derzava-vidala-vze-majze-41-tisacu-rozik/>

15. «Зерновий коридор» в Чорному морі у червні – липні 2023. Підсумкова статистика і база даних. Black Sea News. 26 липня 2023 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/read/206171>

16. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>.

17. Ємець Ю. Г. Конкуентоспроможність сільськогосподарської продукції у контексті продовольчої безпеки України // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. – Випуск 5. – Том 3. – 2012. – С. 116-120.

18. ЄС шукає нові експортні маршрути для українського зерна. Допомогти в цьому можуть литовські вантажівки // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://trans.info/ua/yes-shukaye-novi-eksportni-marshruty-dlya-ukrayinskoho-zerna-340369>

19. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року №2145 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-20>

20. Закону України «Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур від 27 липня 2022 року №2445-ІХ // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2445-20#Text>

21. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22 грудня 2011 року №8370 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G?an=3>

22. Замковий Р. В. Співробітництво України з міжнародною організацією зі стандартизації // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2019. – № 1. – С.104.

23. Іванюта В.Ф. Агропромисловий сектор як основа розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів //

Ефективна економіка. – 2016. – № 1 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2016/10.pdf

24. Калетнік Г.М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект: монографія / Г.М. Калетнік, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планера», 2012. – 324 с.

25. Кліменко О.В. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України // [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.economy.in.ua

26. Коваль П., Старікова Л. Розвиток стандартизації і сертифікації аграрної продукції в Україні. Звіт з аграрної політики «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)». – К., 2019 рік // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://apdukraine.de/images/2019/Agrarpolitische_Berichte/Koval_Unabhaengige_Zertifizierung/APD-APR-03_2019_Zertifizierung_UKR.pdf.

27. Коденська М.Ю. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки / М.Ю. Коденська, А.В. Єремєєва // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 14-21.

28. Конституція Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння, ратифікована Законом № 2843-VI від 22 грудня 2010 року // ВВР. – 2011. – № 27. – Ст. 231.

29. Кузьо Р. М. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики // Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). – Львівський НАУ. – Львів, - 77 с. – С. 38-41.

30. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2023. – Том 1(48). – С. 282-297 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3956>

31. Латинін М.А. Теоретичні підходи щодо визначення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки України

[Електронний ресурс] / М.А. Латинін // Державне управління: теорія та практика. – 2005. – № 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/eDjournals/DUTP/2005D2/txts/golus/05/maseu.puf>

32. Лещенко Р.М. За 2021 рік Україна збільшила зовнішньоторговельний обіг с/г продукції та продовольчих товарів // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/news/za-2021-rik-ukrayina-zbilshila-zovnishnotorgovelnij-obig-sg-produkciyi-ta-prodovolchih-tovariv-roman-leshchenko>

33. Липчук В. В. Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). – Львівський НАУ. – Львів, - 77 с. – С. 4-6.

34. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія / А.Г. Мартин. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 252 с.

35. Морозова Г. С. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства України // Агросвіт. – 2013. – № 21. – С. 3-9.

36. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектору України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 112-116.

37. На словацько-українському кордоні почав працювати новий пункт перевантаження агропродукції // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrtrain.com.ua>

38. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609'10>

39. Нечипоренко В. В. Конкуренція і конкурентоспроможність на аграрному ринку України // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2018. – Вип. 3 – №(14). – С. 206-210.

40. Огляд збитків від війни в сільському господарстві: 10 листопада 2022 року. Київська школа економіки // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf

41. Оподаткування в аграрному секторі економіки під час воєнного стану // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/MTI1OTk=/b8c5c0f7ee1e45d1251a38d66e72d8db.pdf>
42. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. / За заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
43. Осецький В.Л. Пріоритетні напрямки державного регулювання аграрного ринку / В.Л. Осецький, А.М. Прилуцький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка. – 2013. – Вип. 146. – С. 56-60.
44. Осіпова А.А. Аспекти реалізації державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-31>
45. Офіційний сайт Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.upov.int/databases/en>.
46. Офіційний сайт Міжнародної організації виноградарства та виноробства // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://xn--h1ahbi.com.ua/info/153-oiv-international-organisation-of-vineand-wine-mezhdunarodnaya-organizaciya-vinogradarstva-i-vinodeliya-movv.html>.
47. Офіційний сайт Міжнародної організації з цукру (МОЦ) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.isosugar.org/membership/benefits>.
48. Охріменко І.В. Аналіз аграрного ринку на основі модельних підходів / І.В. Охріменко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 6. – С. 29-32.
49. Постанова КМУ «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна» від 13 вересня 2002 року № 1371 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text>.

50. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів» від 8 липня 2009 року №694 (з новою редакцією від 12 квітня 2022 року №434) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694-2009-%D0%BF#Text>

51. Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану» від 31 жовтня 2023 № 1132 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text>

52. Постанова КМУ «Про внесення змін до Постанови КМУ від 27 грудня 2022 року №1466» від 31 жовтня 2023 року №1133 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2023-%D0%BF#Text>

53. Радченко О.Д., Ткач Л.Л., Дендебера О.П. Державне регулювання та підтримка аграрних інновацій в Україні // Економіка АПК. – 2020. – № 11. – С. 119-136 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011119>

54. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Забезпечення функціонування АПК у 2023 році та особливості проведення весняно-польових робіт в умовах воєнного стану», схвалені Рішенням комітету ВРУ з питань аграрної та земельної політики від 10.04.2023, протокол № 121 //

55. Ринейська Л. С. Роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку // Ефективна економіка. – 2018. – № 3 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf.

56. Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 29 квітня 2022 року №327-р // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

57. Росіяни викрали з України близько 4 млн тон зерна / Економічна правда. Автор Жарікова Анастасія. 25 травня 2023 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/25/700503/>

58. Сазонець І. Л., Сіпайло Н. А. Роль неурядових організацій у системі регулювання міжнародних економічних відносин // Вісник НУВГП. – 2016. – Вип. 3 (75). – Серія «Економічні науки».

59. Секторальна експортна стратегія 2019-2023. Харчова і переробна промисловість України // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=515d8680-59af-417d-b782-ebbe388f3dd3&title=SektoralnaEksportnaStrategiiaKharchovaIPererobnaPromislovishtUkraini-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoioiu>.

60. Сиротюк Г. В. Продовольча безпека – складова економічної безпеки країни: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). – Львівський НАУ. – Львів, - 77 с. – С. 64-67.

61. Стратегія ФАО щодо зміни клімату // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fao.org/climatechange/our-work/what-we-do/climatechange-strategy/en>.

62. Стратегія розвитку АПК України на 10 років спрямована на зростання врожаю // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/918388>.

63. У Мінагрополітики обговорили стан та подальші напрями співпраці з ФАО // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-minagropolitiki-obgovorilistan-ta-podalshi-napryami-spivpraci-z-fao>.

64. Хомайко К. Співробітництво органів публічної влади з міжнародними організаціями // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2018. – Вип. 4 (39).

65. Шебештьєв Є.Г. Складові розвитку сільських територій // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права: Серія економічна. Серія

юридична. – 2022. – Випуск 35. – С. 82-87 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7601571>

66. Шевченко Н. О. Продовольча безпека як політичний та економічний пріоритет держави // Інвестиції: практика та досвід. – №3. – 2011. – С. 111-113.

67. Global Food Security Index 2022 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_Sep_2022.pdf].

68. Supporting the implementation of Ukraine's Strategy for agriculture and rural development 2016-2020 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fao.org/3/ca4871en/CA4871EN.pdf> 0,5/2019.

69. The common agricultural policy at a glance. An official website of the European Union // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en (дата звернення: 22.10.2023)

70. The Economist Intelligence Unit. Country rankings 2019. Performance of countries based on their 2019 food security score // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index>

71. The role of International Grains Council. Official site // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.igc.int/en/default.aspx>

72. UNHCR. Агентство ООН у справах біженців // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua>